

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU
ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU**

DIPLOMSKI RAD

**"ŽENSKA KOLUMNA" JELENE VELJAČE; FEMINIZAM I POPULARNA
KULTURA U POSTSOCIJALISTIČKOM DRUŠTVENOM KONTEKSTU**

Vedrana Lovrinčić
prof. dr. sc. Branka Galić, mentorica
prof. dr. sc. Tomislav Pletenac, komentor

Zagreb, srpanj, 2014.

SADRŽAJ

Sažetak	3
1. Uvod	4
2. Razjašnjavanje sintagme "ženska kolumna Jelene Veljače"	7
2.1 Što je kolumna	7
2.2 Tematska analiza Veljačinih kolumni	10
2.3 Autorstvo	18
2.4 Ženska kolumna	21
3. Kolumna Jelene Veljače kao narativ ženske popularne kulture u Jutarnjem listu	25
3.1 Ženski popularnokulturni žanrovi	25
3.2 "Ženska kolumna" u dnevnim novinama	29
3.3 Reprerentacija	34
3.4 Tržišna vrijednost ženske popularne kulture	40
3.5 Feminizam u Veljačinih kolumnama	43
3.6 Reprerentacija žene kao novo lice rada	49
4. Feminizam u (post)socijalističkom društvenom kontekstu	54
4.1 Feminizam i socijalizam u jugoslavenskom kontekstu	54
4.2 Artikulacije roda, feminizma i kapitalizma	60
4.3 Pritisci 'odozgo' i moguće alternative	63
5. Zaključak	68
Summary	70
Literatura	71

SAŽETAK

U radu provodim feminističku analizu kolumni Jelene Veljače. Kolumnu Jelene Veljače nazivam "ženskom kolumnom" te ju analiziram kao narativ ženske popularne kulture u sklopu Jutarnjeg lista u kojem izlazi. Analiza tekstualno – vizualne opreme kolumni ukazuje na rodnu kodiranost popularne/medijske kulture te na getoiziranost "ženske" popularne kulture kao odraz nejednakih odnosa (rodne) moći u društvu. Argumentiram kako Veljačin narativ ostvaruje i čini dostupnom reprezentaciju žene koju karakterizira ljepota, heteroseksualnost, potrošnja, ambicija te poslovni uspjeh. Reprezentacija funkcionira kao interpelacija u diskurs koji ženama otvara subjektne pozicije radnica i potrošačica. Osim značenja rada i potrošnje, Veljačin diskurs odlikuju i elementi aspiracijskog i/ili konzumerističkog feminizma, čija artikulacija sa rodnim i kapitalističkim značenjima oblikuje Veljačinu reprezentaciju žene kao novo lice (prekarnog) rada. Radom je obuhvaćena i kratka analiza odnosa feminizma i socijalizma u Jugoslaviji, kao i "dvostruka ingerencija" nad "ženskim pitanjem" (vladina tijela i nevladine organizacije) kojoj svjedočimo danas. Propitane su i artikulacije roda, feminizma i kapitalizma te uvjeti i mogućnosti feminističkog odgovora na pritiske globalizacije "odozgo".

Ključne riječi: Jelena Veljača, "ženska kolumna", feminizam, popularna kultura, reprezentacija, (post)socijalizam, kapitalizam

1. UVOD

U ovom radu analiziram kolumne Jelene Veljače. Veljačina kolumna izlazi od 2008. godine jednom tjedno u Jutarnjem listu. Od 2008. do 2009. godine kolumna je izlazila petkom, a od 2009. godine do danas izlazi u nedjeljnom izdanju. Analiza obuhvaća sadržaj kolumni objavljenih u dvije zbirke: *Mama vam je cijelo vrijeme lagala* (2009) i *Tatine curice* (2012). Iako se radi o zbirkama, u analizi kolumne tretiram kao dio Jutarnjeg lista.

Veljačine kolumne nazivam "ženskim kolumnama". Literatura koju sam konzultirala tijekom izrade rada obrađuje pojedine žanrove ili narative ženske popularne kulture, ali nisam naišla ni na jedno djelo čiji je predmet "ženska kolumna". To me dovodi do zaključka kako su "ženske kolumne" element popularne kulture koji nije (uopće?) istražen. Budući da se radi, kako će u ovom radu biti pokazano, o narativu ženske popularne kulture, analiza "ženskih kolumni" na taj način doprinosi potpunijem znanstvenom razumijevanju polja "ženske" popularne kulture kao dijela popularne kulture. Također, relevantnost analize Veljačinih kolumni počiva na činjenici da su one dio Jutarnjeg lista, trećih najtiražnijih dnevnih novina u Hrvatskoj¹. Dakle, kao dio Jutarnjeg lista kolumna je dostupna velikom broju čitatelj(ic)a, a na temelju Veljačinog sedmogodišnjeg kolumnističkog angažmana, zaključujem kako uredništvo drži da je njezina "ženska kolumna" publici zanimljiva, odnosno, da je čitana. Dostupnost, odnosno dugogodišnja prisutnost u javnom diskursu čini analizu Veljačinih kolumni relevantnom društveno – humanističkim znanostima.

U radu ću pokazati kako Veljača svojom "ženskom kolumnom" stvara reprezentaciju žene. Budući da je (svaka) reprezentacija bremenita određenim značenjima, cilj ovog rada jest podvrgnuti Veljačinu reprezentaciju žene feminističkoj analizi, te otkriti i analizirati kvalitetu značenja koje Veljačine kolumne ostvaruju i čine dostupnima publici. Analizom statusa kojeg Veljačina kolumna ima u Jutarnjem listu nastojat ću ukazati na dinamiku (rodne) moći u društvu i kulturi. Također, ovaj rad propituje i društveno – kulturnu podlogu na kojoj izrasta Veljačino pisanje. U tom pogledu analiziram odnos feminizma i jugoslavenskog socijalizma kao i, u današnje vrijeme, odnos feminizma i kapitalizma te promatram na koji su način društveno – kulturna značenja socijalizma i kapitalizma artikulirana sa ostalim elementima koji tvore Veljačinu reprezentaciju. Dakle, cilj mi je analizirati sadržaj (značenja) kolumni te njihovu povezanost sa određenim aspektima šireg društvenog i kulturnog konteksta. Iako u ovom radu analiziram samo "žensku kolumnu" Jelene Veljače, ova analiza može poslužiti kao temelj daljnje feminističke analize takve vrste kolumni drugih autorica kao (eventualno) novog "ženskog" popularnokulturnog žanra.

1 Preuzeto sa: <http://www.hnd.hr/hr/newslist/show/66590/> Pristupljeno: 16.6.2014.

Ovaj rad većim se dijelom oslanja na teorijske postavke kulturalnih studija. Budući da su kulturalni studiji multidiskurzivno područje, kulturalnostudijska analiza kombinira mnoštvo različitih znanstvenih pristupa i kao takva se pokazala korisnim alatom i u izradi ovog rada, nastalog na sjecištu sociologije, kulturne antropologije i feminizma. Metodologija ovog rada, iz istih razloga, također nije jedinstvena te bi se mogla odrediti kao feministička analiza Veljačine "ženske kolumne" kao popularnokulturnog narativa.

Kao što je već rečeno, do sada nisam naišla ni na jedan rad koji obrađuje "ženske kolumne". Stoga sam analizu Veljačinih kolumni većinom temeljila na spoznajama proizašlima iz feminističkih čitanja "ženskih" popularnokulturnih žanrova, kao i teorijskih radova u kojima je analiziran odnos feminizma i popularne kulture, feminizma i (post)socijalizma, te, nezaobilazno, feminizma i (neoliberalnog) kapitalizma. Za feminističku analizu "ženskih" popularnokulturnih žanrova iznimo se korisnom pokazala analiza Maše Grdešić koja u knjizi *Cosmopolitika; Kulturalni studiji, feminizam i ženski časopisi* (2013) prikazuje ključna pitanja i probleme polja feminističkih kulturalnih studija, kao što i analizira hrvatsko izdanje *Cosmopolitana*. Analiza odnosa feminizma i popularne kulture također se oslanja na rad Maše Grdešić, te na rad Angele McRobbie. Dok je u knjizi Maše Grdešić ponuđen, uz njezino vlastito čitanje *Cosmopolitana*, i sveobuhvatniji pregled djela feminističkih autorica koje se bave "ženskom" popularnom kulturnom, Angela McRobbie u knjizi *The Aftermath of Feminism; Gender, Culture and Social Change* (2009) donosi vlastitu analizu današnje (popularne) kulture kao postfeminističke.

Analiza odnosa feminizma i (post)socijalizma većinom se oslanja na radove autorica sa područja bivše Jugoslavije; Žarane Papić koja donosi analizu odnosa roda i posjugoslavenskih nacionalizama; Adrijane Zaharijević koja se osvrće na socijalizam, izgradnju nacija i neuspješnu tranziciju kao zajedničke tradicije upisane u prostor bivše Jugoslavije; Đurđe Knežević i njezinu analizu razvoja feminizma u Jugoslaviji od šezdesetih godina prošlog stoljeća do danas; Andree Zlatar koja, analizirajući predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti, donosi i vlastito viđenje statusa feminističkih glasova u Jugoslaviji i suvremenoj Hrvatskoj; te zbornika *Ženski biografski leksikon: Sjećanje žena na život u socijalizmu* (2004) čije urednice, preko životnih priča žena sa područja bivše države, analiziraju "društvenu povijest kao rodno obilježen proces" (302).

Budući da je, nakon pada socijalizma, kapitalizam postao realnost čitavog Zapadnog svijeta (naravno, njegove manifestacije su različite ovisno o kontekstu), analiza odnosa feminizma i (neoliberalnog) kapitalizma je, implicitno ili eksplicitno, prisutna u većini konzultiranih radova. Tako Nancy Fraser razmatra vezu između drugog vala feminizma i kapitalizma, Nina Power donosi čitanje prekarnog rada kao rada sa ženskim likom, Angela McRobbie analizira nove modalitete

rodne moći koji postaju djelatni u današnje doba kada mlade, obrazovane i zaposlene žene više nisu prvenstveno definirane preko obiteljskih društvenih uloga, a Katarina Lončarević razmatra moguće feminističke odgovore na rodno kodirane nepravde koje prate "globalizaciju odozgo".

Odabir teme rada, literature te način na koji provodim analizu Veljačinih kolumni rezultat su mojih osobnih stavova i preferencija. Budući da sam i sama čitateljica Veljačinih kolumni, a istodobno i studentica društveno – humanističkih znanosti, ovaj rad funkcionira i kao pokušaj razumijevanja jednog dijela vlastitih (literarnih) odabira te njihovog pomirenja sa osobnim feminističkim i političkim uvjerenjima. Ambivalencija spram Veljačinih tekstova koja od početka prati moje čitanje u tom se smislu pokazala kao plodno tlo za kritičko promišljanje te otklon od eventualnog snobizma i odbacivanja Veljačinih tekstova i vlastitog emotivnog uloga kao znanstveno bezvrijednih, "prizemnih" užitaka. Domena kulturalnostudijske analize "ženske" popularne kulture sa svojom konceptualizacijom političke važnosti popularne kulture omogućila mi je novi način promišljanja o mogućnostima uspostave osobnog kao političkog te o vlastitom osjećaju "bivanja ženom" kao političke kategorije. Analizi Veljačinih kolumni pristupam na način koji ih tretira kao znanstveno i politički relevantan fenomen, budući da meni, i mnoštvu drugih pojedinaca sugeriraju određena značenja koja sudjeluju u diskurzivnom nadmetanju oko društvene i kulturne definicije ženskosti.

2. RAZJAŠNJAVANJE SINTAGME "ŽENSKA KOLUMNA" JELENE VELJAČE

Na početku smatram potrebnim objasniti što podrazumijevam pod sintagmom " "ženska kolumna" Jelene Veljače". Prvo razjašnjavam što novinarska struka podrazumijeva (iako ne jednoglasno) kada govori o novinskim kolumnama te ukratko objašnjavam novinske žanrove kojima odgovara Veljačino pisanje. U sljedećem poglavlju provodim tematsku analizu Veljačinih kolumni kako bih čitatelju približila tematiku koju kolumne pokrivaju s tim da će izdvajanje glavnih tema kasnije u radu imati funkciju pojašnjavanja mjesta/točaka pomoću kojih Veljača gradi narativ, odnosno stvara reprezentaciju žene. Slijedi poglavlje u kojem je analiziran, prividno samorazumljiv, koncept autorstva te kojem, pomoću koncepta "tekstualizacije konteksta i kontekstualizacije teksta" (Ahmed), analiziram međuovisan odnos Jelene Veljače kao utjelovljenog subjekta, medijske reprezentacije Jelene Veljače te samog teksta (kolumni). Posljednje poglavlje posvećeno je razjašnjavanju pridjeva "ženski" u sintagmi "ženska kolumna" čemu pristupam otvaranjem pitanja "stajališta" kao "podređivanja tekstu" i/ili kao "skupa kulturalnih kompetencija" (Johnson).

2.1 ŠTO JE KOLUMNA?

Prema Đorđu Obradoviću (2008) danas postoje nedoumice oko same definicije novinske kolumne, ponajprije oko toga predstavlja li novinska kolumna poseban novinski rod (žanr) ili se naprosto radi o rubrici, odnosno prostoru u listu u kojem je moguće objavljivati tekstove koji sadržajno odgovaraju različitim oblicima novinskog izražavanja (žanrovima). Autor smatra kako je navedena distinkcija iznimno bitna zbog toga što, da bi kolumne bile proglašene novim oblikom novinskog izražavanja, one moraju zadovoljiti osnovni kriterij prema kojemu moraju imati više posebnih značajki po kojima se razlikuju od ostalih oblika (14). Nakon provedene analize sadržaja 220 kolumni objavljenih u različitim tiskovinama Obradović zaključuje kako kolumne ipak predstavljaju samo rubriku u listu, rubriku u kojoj autori objavljuju tekstove koji pripadaju različitim novinskim rodovima (30).

Obradović se ukratko osvrće i na ono što zove "napisima o tzv. ženskim temama", odnosno *chick lit* za koje tvrdi kako, prema klasifikaciji novinskih rodova, "...spadaju u dnevnike, bilješke, osvrte i komentare, ovisno o tome kako su napisani" (37).

Jelena Veljača² (2012) vlastitu kolumnu opisuje kao "kolumnu o ženama" (12) i stoga ju, prema

2 U periodu između izlaženja prve i druge zbirke kolumni, Veljača se udala i promijenila prezime u "Popović-Volarić".

Obradovićevoj klasifikaciji, možemo svrstati u "napise o ženskim temama". Ako je Veljačina kolumna rubrika; prostor u listu u kojem je moguće objavljivati tekstove koji spadaju u različite novinske žanrove, onda smatram uputnim ukratko odrediti i opisati tri žanra u koje je moguće svrstati njezine tekstove.

Prvi žanr kojem odgovara Veljačino pisanje jest osvrt. Grbelja i Sapunar (1993) tvrde kako se osvrtom novinar naglašeno emotivno osvrće na neki događaj ili pojavu koji su se zbili te "... izvlači" u javnost ono najkarakterističnije, najtipičnije, najbitnije iz neke konstatacije, prijedloga, zaključka, misli, shvaćanja, specifičnosti, pojave, događaja, stanja" (168).

Na primjer, kada piše o medijskoj prašini koja se podigla nakon što je Kristen Stewart izjavila kako joj slava pričinja poteškoće te kako se ponekad osjeća kao silovana žena, Veljača (2012) se izrazito emotivno osvrće na problem zlostavljanja koje ne mora biti fizičko, a sa kojim se žene svakodnevno susreću:

... ova svakodnevna, metaforička [silovanja] su ta koja vode k doslovnima. Ako djevojke poput devetnaestogodišnje Stewart ne smiju reći NE fotografiranju svog bedra kada to ne žele, a DA kad žele, kako da onda svi mi, i žene i muškarci, naučimo da u životu, kao i u seksu, kasnije vrijede točno takva pravila?

(144)

Grbelja i Sapunar navode kako često dolazi do nekritičkog miješanja osvrta i bilješke. Zalažu se za poimanje bilješke kao posebnog novinskog roda budući da novinar

... u svakodnevnom krstarenju životom ... zapaža bezbroj "sitnica" koje mu budu oči ... Kada te "sitnice", koje svaka za sebe nisu vijest ... nabreknju, namnože se ... on ih nastoji istresti na papir ... a za to mu je najprikladniji onaj oblik izražavanja što ga novinari zovu – bilješka. ... [Bilješka je] najprikladniji oblik izražavanja ... takve mozaične građe koja [novinaru omogućava] da jezgrovitim biranim riječima, slikovito, uvjerljivo i s porukom ili poukom upozori na pojavu

(94)

U periodu između objave druge zbirke kolumni i pisanja ovog rada, Veljača se razvela te se ponovno preziva "Veljača". Iz tog razloga u radu koristim isključivo njezino djevojačko prezime, bez obzira na koju od dvije zbirke kolumni se u datom trenutku referiram

Potaknuta vlastitim autorskim i koautorskim iskustvom (pisanje kolumne i pisanje scenarija za telenovele) Veljača (2012) se osvrće na probleme s kojima se susreću žene koje žele pisati. Navodeći primjere uspješnih spisateljica iz prošlosti (Virginia Woolf, Marija Jurić Zagorka, Ivana Brlić-Mažuranić ...) i iz sadašnjosti (J.K.Rowling) zaključuje kako je:

U žongliranju između odgoja djece, vodenih kozica, dojenja radi jačeg imuniteta, govornih vježbi, prvih razreda, prvih menstruacija, kuhanja organske hrane i zarađivanja novca za dostavu ... svakoj umjetnici teško pronaći vrijeme za - stvaranje. ... 2009. godine, iako se tako možda ne čini na prvi pogled, žene još uvijek vode bitku za svoju vlastitu sobu

(12)

Posljednji žanr kojem odgovara Veljačino pisanje jest dnevnik. Prema Obradoviću (2007) dnevnik predstavlja vrstu novinskog roda kronike. Karakteristike dnevnika su to da se on odnosi na kraće vremensko razdoblje, da je aktualan i osmišljen u skladu s učestalošću izlaženja novina (316). Veljačini tekstovi odgovaraju takvoj definiciji dnevnika budući da su, osim što (ponekad) obrađuju aktualne teme "... izrazito autorski, složeni napisi, često u prvom licu i pisani ... beletrističkim stilom ... u narječju ili lokalnom govoru." (316). Veljačine kolumne jesu izrazito autorske, odnosno temama pristupa na veoma karakterističan i prepoznatljiv način, često piše u prvom licu te koristi (iako manje uočljivo) lokalni govor, kao i žargonizme.

Nakon ovog kraćeg žanrovskog određenja Veljačinih kolumni vraćam se Obradovićevoj analizi kolumni. Osim analize žanrovske zastupljenosti Obradović (2008) provodi i profesionalno vrednovanje kvalitete stilova pisanja analiziranih kolumni, kao i (ne)profesionalnu procjenu razloga zbog kojih je pojedinim autorima uopće povjereno pisanje kolumne. Obradovićeva analiza pokazala je kako je većina kolumni pisana novinarskim i razgovornim stilom (32). Smatra kako je obraćanje čitateljima u prvome licu:

... prema pravilima novinarske stilistike odlika lošeg stila i pogrešno shvaćene uloge novinara koji piše o sebi samome, umjesto o drugim ljudima, zbivanjima ili pojavama ... To dokazuje da njihovi autori ili nisu novinarski obrazovani ili su toliko zaljubljeni sami u sebe da najviše vole pisati o sebi samima ili su poznate ličnosti zanimljive

samo zbog načina života i drugih poslova kojima se bave, pa uredništva to od njih zahtijevaju

(32)

Budući da ću kasnije u radu predstaviti razloge za koje smatram da su utjecali na izbor Veljače kao kolumnistice Jutarnjeg lista, neću se osvrnuti na Obradovićevu procjenu stupnja samoljublja pojedinih kolumnista, kao niti na (pretpostavljene) uredničke zahtjeve. Element Obradovićeve analize kojeg je bitno u ovom trenutku upamtiti, a kojeg ću kasnije u radu problematizirati, jest razgovorni stil, odnosno obraćanje čitateljima u prvom licu te "pisanje o sebi samima" kao bitnoj karakteristici kolumnista iz Obradovićeve analize, ali i koloni Jelene Veljače koje su moj predmet interesa.

2.2 TEMATSKA ANALIZA VELJAČINIH KOLUMNI

Tematska analiza koloni ima dvojaki cilj; s jedne strane nastojim čitatelju približiti sadržaj, odnosno tematiku koju Veljača najčešće obrađuje, dok s druge strane, izdvajanje glavnih tema ima svrhu učiniti očitijim i pojasniti mjesta/točke pomoću kojih Veljača gradi narativ, odnosno stvara reprezentaciju žene. O ovom potonjem bit će riječi u nastavku rada, a za sada pogledajmo što pokazuje analiza tematske zastupljenosti.

Kada govori o ideološkim strukturama diskursa Van Dijk (2000) radi distinkciju između predmeta (diskursa) (*topic*) i teme (diskursa) (*themes*). Po njemu: " ... predmet predstavlja srž, odnosno najvažnije informacije u diskursu te nam općenito govori "o čemu se u diskursu radi" " dok su teme: " ... apstraktnije, obično izražene jednom riječju ... poput "Diskriminacija" ... to su široke kategorije putem kojih je moguće definirati grupe tekstova koji mogu imati različite (posebne) predmete." (45).

Preuzevši navedeno razlikovanje, kao predradnju sam pojedinačne kolone analizirala prema njihovom predmetnom određenju ("kolona o ..."), a na ovom ih mjestu svrstavam u šire kategorije. Te šire kategorije, prema njihovom tematskom određenju, nazivam temama.

Veljačine kolone sam podijelila u šest tematskih kategorija: Muško-ženski odnosi; (Simboličko) nasilje nad ženama; Žensko pravo na užitak; Ženska prijateljstva; Rad i karijera; Nedoumice i strahovi i sedmu, (pod)kategoriju, Ostalo. Na ovome mjestu voljela bih istaknuti kako su kriteriji kojima sam se vodila pri stvaranju navedenih tematskih kategorija arbitrarni, odnosno usmjereni mojim istraživačkim interesom - feminističkom analizom koloni Jelene Veljače kao

popularnokulturnog narativa. Svaka analiza, pa tako i ova, zapravo je interpretativni proces, bremenit istraživačevim stavovima i uvjerenjima; konačno, ne postoji "ispravna" interpretacija teksta (Wodak prema: Barker i Galasiński, 2001 :64). Razvrstavanje postojećih predmeta (kolumni) u tematske kategorije na ovome mjestu služi, kako sam već napomenula, približavanju tematike o kojoj Veljača najčešće piše čitatelju.

Tema "Muško-ženski odnosi" obuhvaća kolumne čiji su predmet odnosi između muškaraca i žena sa naglaskom na "ženskoj" percepciji odnosa. Takvo pisanje o odnosima često je na apstraktnijoj razini koja često uključuje generalizacije; na primjer: "Dok pokušavam sama sebi objasniti zašto baš sve žene koje poznajem (a usudila bih se reći, i šire) pate za upravo onim kojega nikada nisu mogle imati ... " (Veljača, 2009 :16), te je često ilustrirano primjerima iz života Veljačinih prijatelja/ica:

Pišem javnu poruku na Facebooku: Što je to s bivšima, cure? Zašto ih, kad god se mijenja vrijeme (ili nešto bitno u našim životima, poput bračnog statusa, stanja maternice ili mjesta prebivališta), izazvane zapravo ničim vidljivim, zovemo i molimo da nas na par sati ... tetoše i uvjeravaju da smo još uvijek, bez obzira na bore ili djecu rođenu *in the meantime*, posebne? ... *Inbox* mi je u roku od par sati pretrpan. "radimo to zato što nas oni uvijek i zauvijek vole", odgovara Lea ...

(48)

Također, u navedenu tematsku kategoriju spada i pisanje u prvom licu jednine, o Veljačinom odnosu sa njezinim, kako ga ona najčešće naziva, Dečkom:

Iz iskustva vam mogu reći da sretan brak nije urbana legenda. Živim u takvom. No i meni se ovog ljeta ... znalo desiti [da se zapitam] ... ako nismo uskladili potrebe, ako nemam iste potrebe i ako nismo slijepljeni, jesmo li Dečko i ja uopće MI? Moj suprug je (kao i većina normalnijih muškaraca) puno opušteniji po tom pitanju

(Popović – Volarić, 2012 :110)

Tema koju sam nazvala "(Simboličko) nasilje nad ženama" obuhvaća kolumne čiji je predmet određena vrsta društvenog nasilja nad ženama. I u ovoj kategoriji kolumni nailazimo na apstraktnije pisanje i generalizacije, kao i na pisanje u prvom licu jednine te ilustracije primjerima iz vlastitog

i/ili života svojih prijateljica. Nasilje o kakvom Veljača najčešće piše nije fizičko već se manifestira u obliku društvenih predrasuda. Na primjer:

Hrvatsko društvo nudi niz *cash and carry* definicija žena, i stvarno ne znam kako se bilo koja od nas (Tamara, Tina, Martina, Petra, Asja ...) usuđuje misliti da ne stane u jednu od njih. Uske bijele traperice? Kurva. ... Dijete u dvadesetima? Namjerno je ostala trudna. Bez djeteta u dvadesetima? Frigidna lezbijka. ... Izgradila je zavidnu karijeru? Preko kreveta, definitivno. Hodam svijetom lupajući glavom kroz ne samo zid već *zidove* ...

(Veljača, 2009 :9,10)

U nekim kolumnama uključuje i problem internalizacije takvih predrasuda od strane žena koje onda, posljedično, vrše takvo nasilje same nad sobom:

Možda se mi stvarno toliko trudimo biti savršene (ili savršeno organizirati život, to je malo manje teško), zato što se od malih nogu naša slika stavljala u okvir koji su krasili anđeli, cvijeće i ružičasta srca? Zato što smo uvijek bile savršeno počešljane, savršeno odjevene, savršeno spakirane za izlet? Samo malo, samo malo ... tko je sve to radio za nas? Naše ... majke, naravno

(27)

Tema "Žensko pravo na užitak" bliska je prethodno opisanoj kategoriji "(Simboličko) nasilje nad ženama". Kao i kod (simboličkog) nasilja, Veljača progovara o određenoj vrsti društvene osude nekih "ženskih" ponašanja i želja. Razlog zbog kojega sam stvorila dvije kategorije: "(Simboličko) nasilje nad ženama" i "Žensko pravo na užitak" je taj što u kolumnama koje spadaju u potonju kategoriju Veljača prvenstveno brani pravo žena da uživaju u određenim materijalnim stvarima, kao i ponašanjima, usput ukazujući na društvene predrasude. U kolumnama opet nalazimo na obraćanje čitateljima u prvom licu, na ilustracije primjerima prijateljica, kao i na generalizacije poput:

... što je s činjenicom koju možda nije popularno izreći, ali koja jednostavno stoji, neobjašnjiva kao i sama zaljubljenost: žene vole lijepe stvari. Mislim da ovo vrijeme nije teško samo zbog svjetske

financijske krize već i zbog predrasuda s kojima se gadno boriti ...
Ako [žene] javno priznaju ... da očekuju poklone, vjerojatno se izlažu
opasnosti da budu prozване radi pripadanja najgorem od najgorih
slojeva: prvom krugu modernog pakla, *aka* idealnoj marketinškoj
skupini, ženama, skupini za koju se snima najviše reklama, Sodomi i
Gomori današnjice ...

(94)

No, Veljača ne brani samo pravo žena na užitke u materijalnim stvarima. Ona također brani pravo žena na donošenje određenih životnih odluka, odnosno izbora. Na primjer, u kolumni naslova "Razvod je zakon" Veljača (2012) pozdravlja: " ... novovjeku mogućnost da žena u jednom trenutku kaže: *ja ne bih više ovako ...*" (119) te da misli kako je: "... odlazak iz užasne veze težak, nateži; pa zašto nekome tko je to uspio, nabijati na nos grižnju savjesti i nekakvu stigmu?" (119).

U kategoriju "Ženska prijateljstva" spada najmanji broj analiziranih kolumni. Često mjesto tih kolumni jest usporedba muškaraca kao ljubavnih partnera i prijateljica. Kolumne su najčešće pisane u prvom licu, no opet popraćene svojevrsnom dozom apstrakcije, odnosno generalizacije:

Što je to u ženskom prijateljstvu što ga čini tako posebnim?
Bezuvjetnost, potpuna predaja. Sve ono što vječno (i najčešće
bezuspješno) tražimo u svojim vezama, zapravo već imamo u
najboljim prijateljicama ... Nisu li one zapravo jedine sigurne
konstante u našim životima, jedine osobe koje će nas, uz roditelje,
voljeti beskrajno čak i kad smo nervozne, grube, ružne, nesigurne,
nesretne? Zaključujem da je Petra sasvim sigurno znala više o mojim
sksualnim potrebama i fantazijama od nekih mojih frajera ...

(Veljača, 2009 :60)

Tema "Rad i karijera" sadrži kolumne čiji su predmet poslovni odnosi, odnosno žene i njihove nedoumice, želje, strahovi i predrasude s kojima se susreću u polju posla, kao i kolumne (manje zastupljene) u kojima Veljača piše o vrijednosti i društvenoj (ne)vidljivosti neplaćenog ženskog rada (emotivnog i fizičkog). Naslov kategorije "Rad i karijera" ukazuje upravo na taj element Veljačinog pisanja, odnosno razlikovanje između plaćenog rada kao karijere i neplaćenog (emotivnog i fizičkog) rada u kućanstvu s tim da je u konačnici uvijek naklonjenija opciji karijere o čemu će biti

riječi kasnije u radu.

Tako Veljača (2012) piše o problemu žena na visokim položajima: "Što si više pozicionirana, više sumnjaju u tvoju ženstvenost, majčinske instinkte i seksualnost. Što si stroža, to glasnije šapću o frigidnosti, lezbijstvu, ponekad i o tome s kim si se sve poševala i preko čijih si leševa hodala." (164). Dok mušku autoritarnost (ironično) pripisuje genima, za sebe govori kako je:

Svaki šefovski dan borba između dviju Jelena: one koja ima potrebu lupati vratima i glasno upozoravati kad posao nije obavljen kako treba, i one druge, koja želi cijeloj ekipi peći malene tortice, ukrašene jestivim ukrasima u obliku cvijeća, srčeka i zvjezdica, i onda zapjevati s njima ispred ureda neku *feel-good* pjesmu

(161,162)

Na nekoliko mjesta Veljača ukazuje i na vrijednost neplaćenog ženskog rada. Na primjer: "Kako se netko danas usuđuje reći za Danijelu [Dvornik] da nikada nije radila ništa ... misli li [osoba koja je uputila takav komentar]... da bi bez Danijele Dinina genijalnost uspjela pronaći svoj put, da bi prekrasni, vječno inspirativni *enfant terrible* bio ono što jest da nije bilo njezine potpore, njezinog rada, njezine snage?" (Veljača, 2009 :44,45).

Posljednja tema: "Nedoumice i strahovi" obuhvaća predmetno veoma različite kolumne. Na stvaranje tako općenite, možda na prvu i nejasne kategorije, potaknuo me jedan element koji se provlači kroz veliki broj kolumni (bez obzira na njihovu pripadnost različitim tematskim kategorijama), ali koji samo ponekad dominira do te mjere da bih ga mogla smatrati tematskom odrednicom čitave kolumne. Taj element je ambivalentnost koja se najčešće manifestira kao zbunjenost, odnosno nemogućnost odlučivanja te kao posljedična želja za nepreuzimanjem odgovornosti. Veljača samu sebe često opisuje kao neodlučnu: "Imam problema sa samoodređivanjem. I odrastanjem" (Veljača, 2009 :172). Nemogućnost odlučivanja i želja za nepreuzimanjem odgovornosti pojavljuju se na mnogo mjesta u kolumnama, na primjer:

... zašto sam poželjela pobjeći iz tamnice [njezin novi stan] koju sam sama tek nedavno odabrala, za koju sam se borila i koju sam skupo uređivala? Zašto sam odjednom zastala, bez ogledala u kupaonici, bez pločica u kuhinji, bez zavjesa i police za knjige? Zato što je sve u tom prostoru vrištalo da sam zauvijek odrasla, a to nisam mogla podnijeti

ili:

Kako da mu [Dečku] kažem ... da se jednostavno, tvrdoglavo i razmaženo, ne želim odreći svoje slobode, da želim imati mogućnosti izbora, povlačenja, da želim uvijek i zauvijek imati *back-up*, kako u novčaniku, tako i u stvarnosti? Da se zapravo ne želim zavezati ni na 18 minuta, a kamoli na 18 godina? Da do jučer nisam mogla zamisliti ni brak s Čovjekom Svog Života, a kamoli sa Zagrebačkom bankom? Da ne želim morati raditi, da ne želim doći u situaciju gdje moram nešto što ne želim, a ne mogu nešto za čime čeznem?

(Veljača, 2009 :30,31)

Već sam napomenula kako su kriteriji kojima sam se vodila pri stvaranju navedenih tematskih kategorija arbitrarni, odnosno usmjereni mojim istraživačkim interesima. Arbitrarnost tu nije ograničena samo na stvaranje tematskih kategorija; ona obuhvaća i moje razvrstavanje kolumni u te kategorije. Tematske kategorije poslužile su kako bih čitatelju jasnije predočila teme o kojima Veljača najčešće piše, ali potrebno je naglasiti kako je "guranje" kolumni u tematske kategorije nužno uključivalo odabir; koje elemente pojedine kolumne ću predstaviti kao tematsku odrednicu, a koje elemente ću zanemariti. Jasna podjela na teme ne postoji, i gotovo svaka kolumna sadrži više tematskih elemenata. Tako, kada piše o poslovnim odnosima, Veljača se često osvrće i na društvene predrasude prema ženama, kada piše o muško-ženskim odnosima često opisuje sukobe partnera oko posla i društvenog statusa koji prati poslovni uspjeh, često u prvom licu piše o zbunjenosti i propituje svoje (žensko) pravo na užitak i tako dalje. Dakle, teme se na najrazličitije načine isprepliću u njezinim tekstovima.

Do sada sam ukazala na tematske kategorije u koje je moguće "razvrstati" Veljačine kolumne. Kao što sam napomenula na početku poglavlja, tematska analiza ima dvije svrhe. Prva jest približavanje tematike koju Veljača najčešće obrađuje čitateljima. S druge strane, izdvajanje tematskih kategorija olakšat će uočavanje mjesta/točaka Veljačine izgradnje narativa, odnosno izgradnje reprezentacije žene.

No, prije negoli što prijedem na drugi dio, odnosno na govor o narativu i reprezentacijama, nužno je ukazati na još neke elemente Veljačinog pisanja koji su ključni, kako za približavanje njezinih kolumni čitateljima, tako i za govor o konkretnom narativu i reprezentaciji.

Dakle, osim ispreplitanja ili prelijevanja tema iz kolumne u kolumnu, postoji još nekoliko elemenata koji se često pojavljuju u kolumnama, ali koji nikada nisu dovoljno izraženi da bi tvorili predmetnu ili tematsku odrednicu čitave kolumne. Uz to što (većinom) ukazuju (i) na navedeno tematsko ispreplitanje, primjeri koji slijede ilustriraju dva takva elementa bitna za ovaj rad: feminizam i Veljačin odgoj.

U Veljačinim tekstovima često možemo naići na zazivanje određenih feminističkih elemenata. Ponekada su to reference na (drugovalne) feminističke koncepte poput sestrinstva:

... u ovom prekrasnom hrabrom novom svijetu i dalje ne nosimo samo grudnjake koje su jednom davno palile naše majke (ili, u redu, neke slobodne žene koje valjda još uvijek postoje u našoj kolektivnoj svijesti), već i okove koji označavaju robovanje predrasudama. Kad je našim sestrama bilo tako lako zapaliti tada vrlo cijenjenu likru ili pravu svilu, zašto je nama pedeset godina kasnije još uvijek toliko bitno što drugi misle o svetom dijelu tijela koji uguravamo u njih?

(Veljača, 2009: 7,8).

Katkada se radi o otvorenijem povezivanju (svih) žena sa feminističkom tradicijom: "Kada čujem teoriju da modni editorijali štete mladim curama, dobijem treskavicu: naše su se pretkinje feministkinje borile da nas ne tretiraju kao spol bez mozga, a danas nam opet nutkaju etiketu idijotkinja koje će prodati bubreg za Dolce Gabanna haljinu" (190). Kada piše u prvom licu također je moguće iščitati poistovjećivanje (iako je često ambivalentna spram takvog poistovjećivanja) sa idealima osamdesetih koji kažu kako žene mogu i trebaju "imati sve": djecu, posao, uspjeh i seks (Power, 2009 :9); "U dvadesetima sam koračala sigurno, veselo i smjelo, kao prava *Cosmo* djevojka, prema svojim odabranim ciljevima – karijera i položaj u društvu, ljubav i nekretнина" (Popović Volarić, 2012 :19). No, ti se feministički ideali izjalovljuju kada u istoj kolumni piše kako se: "Smrt feminizma desila ... noćas na podu kupaonice ... Od umora i tuge pala sam na hladne pločice, zauzela fetusni položaj i počela plakati nad svojom tužnom sudbinom" (19).

Dakle određeni se feministički elementi periodično pojavljuju u Veljačinim tekstovima. Navedeni citati odnose se samo na eksplicitnije primjere zazivanja feminizma kao ideje i/ili prakse. No, čak i kada izrijeком ne spominje feminizam ili neki iz feminizma derivirani koncept, njezino pisanje odlikuje se karakteristikama koje prepoznajem kao feminističke.

Veljačino pisanje često je obilježeno: "feminističkim idejama, ali i pregovaranjem i zbnjenošću novijim verzijama ženstvenosti koje donosi načelo slobode i izbora trećeg vala feminizma"

(Grdešić, 2013 :69). Zbunjenost novijim elementima ženstvenosti, i pregovaranje sa feminizmom najvidljivije je u Veljačinom čestom tematiziranju starog – novog pitanja: kako uskladiti ženstveni izgled i intelektualnu karijeru, odnosno, moraju li ta dva pojma biti međusobno isključiva. Pregovaranje između posla pojmljenog kao emancipacijski element i želje za održavanjem ženstvenog izgleda očituje se u pitanjima poput: "... Zašto je našem društvu tako prokletno teško povjerovati da umjetna plavuša može istovremeno biti uspješna u nečemu što nije hodanje po pisti?" (2009 :6) ili:

... poželim odustati, obojati kosu kanom u neprimjetnu nijansu, prisiliti svoje tijelo da dobije barem desetak kila, probušiti nekoliko mjesta na tijelu, udati se, roditi, rastati, biti samohrana majka, kupiti bicikl, hodati svijetom u žutici i zgužvanom lanu, bacati boju po Vlatki Pokos, a kad me požele fotkati za novine, staviti ispred svog lica natpis s tekstom: ružna i nesretna. Možda bi onda činjenica da se bavim pisanjem bila prihvatljiva

(10)

Zbunjenost novijim verzijama ženstvenosti i mogućnošću izbora te njihov odnos sa feminizmom ogleda se i u problemima sa samoodređivanjem:

Lako je odjenuti se: jedan dan možeš biti Lady Gaga, a drugi Lady Diana. ... Priznajem: ja ne znam želim li da moja kuhinja odiše toplinom jedne ultratalentirane domaćice ... ili možda želim jednostavnu kuhinju, koja govori o modernom preziru prema etiketiranju žena kao kuharica jedne urbane super osviještene feministkinje

(171)

Kao i u slučaju feminizma, Veljačin odgoj je element koji se često provlači kroz njezino pisanje. Unatoč latentnosti, element odgoja je često prisutan u njezinim tekstovima. Iako sam taj element nazvala "odgoj" mene zanimaju specifični elementi odgoja o kojima Veljača piše. Predmet mog interesa nisu Veljačini roditelji niti njihove odgojne metode već stavovi i uvjerenja za koje Veljača piše da odlikuju njih, ali i nju samu.

Čitanjem kolumni postaje jasno kako Veljača (2009), iako u tekstovima često žustro polemizira sa svojim roditeljima i njihovim odgojnim metodama, reproducira mnoge stavove za koje piše da su karakteristični za njezine roditelje. Navodi kako su njezini otac i majka bili socijalisti te pregovara sa vrijednostima svojih roditelja, odnosno uočava razliku između njih i sebe: "... [roditelji su bili] (ateisti skloni liberalnom odgoju, drugu Titu, ali i samostalnoj Hrvatskoj, obrazovanju o religijama, ali ne i odgoju u vjeri) i nas [ona i brat], djecu, male kapitalističke zvijeri u nastajanju" (116). Od navedenih uvjerenja Veljača od svojih roditelja usvaja ateizam: "... moj tvrdoglavi ateizam" (83), liberalizam očit u "biranju slobode" naspram patrijarhalno definiranih rodnih uloga (73), kao i u njezinom poimanju pojedinca kao prvenstveno: "... ljudskog bića, slobodnog da radi i izgleda kako želi ..." (Popović-Volarić, 2012 :107), a socijalističke vrijednosti pripisuje periodu svog odrastanja koji je nepovratno prošao, ali se simptomatski provlači kroz najrazličitije teme, od poslovnih borbi: "... kada smo zaboravile da želimo biti Rosa Luxemburg?" (Veljača, 2009 :73) do zakletve kako neće upasti u blagdansko potrošačko ludilo: "... zaklinjem se na Titovu pljuvačku..." (Popović-Volarić, 2012 :61)

Dakle, vidljivo je kako Veljača reproducira ateističke i liberalne vrijednosti utemeljene na socijalističkoj podlozi.

2.3 AUTORSTVO

Do sada sam pojasnila što novinarska struka (iako ne jednoglasno) podrazumijeva pod novinskom kolumnom te sam ukratko objasnila novinske žanrove kojima odgovara Veljačino pisanje. Pokazala sam na koji sam način tematski odredila kolumne te ukratko objasnila razloge takve podjele. Na ovome mjestu želim objasniti na koji način u ovome radu promatram autorstvo, odnosno što podrazumijevam kada govorim o "kolumni Jelene Veljače".

Ranije u radu napominjem kako se Đorđe Obradović (2008) osvrće na elemente "pisanja u prvom licu" te na "pisanje o sebi samima" (32) kao bitnoj karakteristici autora kolumni iz njegove analize. Budući da Obradović analizira kolumne sa pozicije novinara, njegova je analiza usmjerena njegovim istraživačkim interesima. Međutim, u ovome radu navedeni elementi preuzimaju drugačiju ulogu u analizi i stoga vode prema drugačijim zaključcima. Stoga ja "pisanje u prvom licu" te "pisanje o sebi samima" ne promatram kao "odliku lošeg stila" (32) već kao putokaze koji upućuju na nužnost eksplikacije pojma autorstva.

U knjizi *Differences that Matter; Feminist Theory and Postmodernism* Sara Ahmed (2004) tvrdi kako, u postmodernizmu, postoji "... ključna veza između kritike utemeljujućeg subjekta, subjekta

koji stoji iznad ili izvan kontingentnog materijalnog svijeta i kritike modela autora u kojem je autor poimljen kao izvor kreativnih djela" (119). Ahmed donosi kratki pregled Barthesovog (smrt autora) i Foucaultovog (autor-funkcija) poimanja autorstva te ustvrđuje kako je, iz feminističke perspektive, "... odvajanje pisanja od tijela problematično" (123). Imajući na umu probleme koje ontologija neutjelovljenog subjekta predstavlja za feminizam, te polemizirajući sa Barthesovim i Foucaultovim pretpostavkama, ona postavlja pitanja: "... da li je moguće teorijski zahvatiti odnos između pisanja i utjelovljenja bez oslanjanja na pretpostavku o ontološkom autorskom identitetu?" (123), te "... koji je odnos između autora-funkcije i "stvarne individue", ili barem, specifičnog ili konkretnog subjekta koji piše" (124).

Osvrćući se na esej "Smrt autora" Ahmed tvrdi kako Barthes u njemu miješa gubitak identiteta *per se*, sa gubitkom konteksta (122) te, iako se slaže sa Barthesovom kritikom autora kao "teološkog" principa sadržanog u tekstu, zagovara feministički pristup koji bi otvorio proces pisanja kontekstima autorstva (123). Otvaranjem pitanja konteksta ne pretpostavlja da je pitanje "tko piše" usmjereno ka otkrivanju zbiljske osobe (autora) već otvaranjem pitanja konteksta tekst promatra kao "... uronjen u šire odnose moći koji su iskazani odnosom između subjekta i objekta diskurzivne formacije" (122).

U tom pogledu Ahmed zagovara potrebu "historizacije i kontekstualizacije autora kao utjelovljenog subjekta" pri čemu "... odnos između pisanja i auto/biografije postaje konstitutivan: granica između posla i života je nestabilna i ta nestabilnost ukazuje na kontekstualizaciju teksta (život koji nije posao, ali niti izvan posla) i tekstualizaciju konteksta (posao koji nije život, ali niti izvan života)" (123). Postavljanje pitanja teksta i konteksta u tom smislu za Ahmed ne predstavlja eksplanatorno razrješenje, odnosno temeljno objašnjenje teksta već funkcionira kao princip nestabilnosti i poteškoće (123).

Ako koncept kontekstualizacije teksta i tekstualizacije konteksta primijenimo na kolumne Jelene Veljače, onda je moguće "pisanje o sebi" i "pisanje u prvom licu" promatrati na drugačiji način; ne kao puku odliku lošeg novinarskog stila već kao veoma jasan indikator gubitka granice između posla i života. Već sam pokazala kako Veljača o odabranoj tematici često piše u prvom licu, navodeći kako se pojedini događaji odnose na njezin život i/ili živote njezinih prijatelja/ica. U tom pogledu, Veljačin život nije njezin posao (posao kolumnistice) ali nije niti izvan posla, a njezin posao nije njezin život, ali nije niti izvan života. Kolumna kakvu piše Jelena Veljača eksplicitno ukazuje upravo na to ispreplitanje posla i života, odnosno teksta i konteksta te upućuje na nemogućnost razlikovanja i odvajanja tih dviju sfera. Ono što smatram bitnim istaknuti kada govorimo o tekstu i kontekstu jest odnos između to dvoje, odnos koji nije i ne može biti odnos puke referencije. Konkretno, kada govorim o "kolumni Jelene Veljače" onda na umu imam još jednu

instancu, treći član koji nije tekst, a nije ni utjelovljeni subjekt. Taj treći član je reprezentacija same Jelene Veljače. O pojmu reprezentacije, kao i o njezinim učincima bit će govora u sljedećim poglavljima, a za sada je dovoljno imati na umu kako su reprezentacije proizvedene predodžbe, dakle predodžbe koje ne odražavaju neku objektivno postojeću stvarnost već su sastavljene od mnoštva različitih elemenata kojima su već pridana značenja u nekoj drugoj društvenoj praksi (Johnson, 2006 :105). Tako da na kraju, kada razmišljamo o autorstvu, moramo na umu imati jednadžbu koja uključuje utjelovljeni subjekt, reprezentaciju Jelene Veljače i tekst, s tim da je odnos između članova jednadžbe zapravo odnos međuovisnosti. Imajući na umu sve rečeno, u ovom radu tekstove Jelene Veljače ne promatram izolirano od konteksta s tim da kontekst promatram kao metaforički prostor u kojem postoji reprezentacija Jelene Veljače. Taj metaforički prostor u kojem postoji reprezentacija Jelene Veljače nije odvojen od subjekta koji piše, u njemu se nalazimo i mi kao čitatelji, ali i Veljača kao utjelovljeni subjekt koji je svjestan te reprezentacije:

Kao jedna (bivša, zaboga, molim vas, usvojimo to konačno) *javna* osoba, možda ne bih trebala pisati o tome [koliko ju smeta činjenica da mediji pišu o njoj], već mudro šutjeti i smješkati se fotografima na Cvjetnom i kad mi je, primjerice, u grlu riblja kost koja me guši još od ručka ili kad sam, recimo, saznala za smrtni slučaj u obitelji, jer, zaboga: ja sam *javna osoba!* Isto tako, trebala bih uvijek imati čistu kosu, usklađene boje i dovoljno strpljivosti da na svako pitanje odgovorim duhovito i simpatično ...

(Veljača, 2009 : 203)

Obraćanje pažnje na kontekst dakle nije referiranje na Jelenu Veljaču kao na "stvarnu" individuu već na reprezentaciju Jelene Veljače, konstruiranu i provučenu kroz medijski prostor, reprezentaciju koja je povezana sa tekstom i koja utječe na tekst. Jelena Veljača kao medijska reprezentacija jest javna osoba koja "ima" određeni imidž. Iako se operacionalizacija pojma "imidž" može provesti na različite načine, u ovom sam se radu okrenula internetu, odnosno "googlanju" imena Jelena Veljača. Internetsko pretraživanje vidim kao veoma dobar način "otkrivanja" kvalitete reprezentacije Jelene Veljače budući da rezultati internetskog pretraživanja dovode do (najčešće) članaka, slika, televizijskih emisija, dakle, medijskih sadržaja kojima je konstruirana i javnosti dostupna ta reprezentacija. Rezultati pretraživanja pokazuju kako se ime "Jelena Veljača" najčešće pojavljuje u medijskim prilozima vezanima uz modu, javna događanja poput premijera/otvorenja restorana/modnih revija i slično, uz romantične napise (ljubavni život Jelene Veljače) te uz posao

scenaristice. Reprerentacija Jelene Veljače u medijima izgrađena je većinom od takvih i sličnih elemenata i kao takva, utječe na utjelovljeni subjekt, ali i ovjerava tekst (teme kolumni). Budući da je kolumna pojam oko kojeg postoje nesuglasice čak i u novinarskoj struci, onda mi kao (ne)stručna javnost još teže možemo razlučiti tekst kao fikciju od teksta kao auto/biografije, reprerentaciju Jelene Veljače od utjelovljenog subjekta. "Pisanje u prvom licu" i "pisanje o sebi samima" stvara iluziju čiste referencije; stvarnost – tekst i unosi dodatnu pomutnju u naše razumijevanje pročitano. Veljačina biografija (u smislu utjelovljenog subjekta) nije eksplantorni faktor koji razrješava i objašnjava njezine tekstove, ali reprerentacija Jelene Veljače ovjerava (i utječe na) njezine tekstove. Pitanje "tko piše" dakle podrazumijeva pitanje percepcije iskustvenog autoriteta utjelovljenog subjekta, ovjerenog reprerentacijom. Dakle, Veljačino pisanje je ovjerenog, mi kao čitatelji "znamo" tko piše i stoga nam se tekst podastire kao razumljiv i uvjerljiv.

2.4 ŽENSKA KOLUMNA

Nakon objašnjenja međusobne povezanosti triju elemenata: utjelovljenog subjekta, reprerentacije Jelene Veljače i teksta koji utječu na koncepciju i percepciju autorstva, na ovom mjestu se osvrćem na pridjev "ženski" kojim opisujem kolumne Jelene Veljače. Dakle, što podrazumijevam sintagmom "ženska kolumna"?

U radu "Zašuti i pleši: Kultura mladih i mijene modusa ženskosti", Angela McRobbie (2006) na nekoliko primjera iz kulture mladih istražuje "... različite permutacije klasnih, rodni i rasni značenja" i ustvrđuje kako: "u svakom od primjera koje razmatram ... neko od njih zauzima važno mjesto" (183). Na ovom mjestu nastojim razjasniti način na koji rodna značenja preuzimaju dominantnu ulogu u kolumnama Jelene Veljače.

Raspravlajući o ulozi čitatelja, Richard Johnson (2006) ustvrđuje kako je za njega "... ključna spoznaja da pripovijesti ili slike uvijek impliciraju ili konstruiraju stajalište ili stajališta s kojih ih treba čitati ili gledati" te otvara problematiku "stajališta" u vezi kojeg postavlja pitanje "... je li to skup kulturalnih kompetencija ili, kako nam sam izraz govori, neko neizbježno "podređivanje" tekstu? ..." (96). Iako se u ovom radu ne bavim čitateljstvom, odnosno recepcijom Veljačinih kolumni, ovako postavljeno pitanje recepcije može pomoći u odgonetavanju pitanja što je to "ženski" u kolumnama Jelene Veljače. Dakle, što podrazumijeva "stajalište" – je li ono implicirano tekstem ili konstruirano tekstem? Oslanjajući se na rad Annette Kuhn, Maša Grdešić (2013) navodi kako se, u proučavanju audiovizualnih ženskih žanrova, uočavaju dva smjera: "Prvi je obilježen suradnjom filma i psihoanalize te vezan uz ... pojam "spectator" (gledatelj/ica), dok je za drugi

ključna riječ "publika" (*audience*) te proizlazi iz sociologije, etnografije i studija televizije" (37)
Grdešić citira Kuhn koja objašnjava:

U prvom je slučaju "naglašeno gledanje kao skup *psihičkih* odnosa" (ključni su pojmovi pogled, identifikacija, točka gledišta, spektakl i užitak), dok drugi inzistira na "*društvenom* činu odlaska u kino" ili gledanja televizije, kao i na "ljudima koje se može anketirati, prebrojiti i kategorizirati prema dobi, spolu i društveno - ekonomskom statusu"

(37)

Iako se navedena polarizacija odnosi na proučavanje audiovizualnih ženskih žanrova, Kuhn (prema: Grdešić, 2013 :37) navodi kako se sličan problem pojavljuje i u vezi s proučavanjem ženskih časopisa. Ne ulazeći na ovom mjestu u objašnjavanje pojma ženskih žanrova (o čemu će biti riječi u sljedećem poglavlju), smatram kako se pitanje Annette Kuhn (prema: Grdešić, 2013 :38) "... o značenju "ženskog" u ženskim žanrovima" može primijeniti na kolumnu Jelene Veljače. To je isto pitanje koje Johnson dotiče kada pita što je implicirano riječju "stajališe"; skup kulturalnih kompetencija ili "podređivanje" tekstu? Primijenjeno na ženske žanrove u analizi Annette Kuhn, a na "žensku kolumnu" u ovom radu to pitanje glasi: "... jesu li "žene" podskupina društvene publike "koja se može razabrati u diskurzima koji *a priori* konstruiraju rodne kategorije" ili je posrijedi kategorija koja se ustanovljuje na temelju odnosa između gledateljice i teksta ... ?" (Kuhn, prema: Grdešić, 2013 :38).

Kako bismo odgovorili na to pitanje, potrebno je objasniti način na koji je u ovom radu pojmljen tekst (kolumne). U poglavlju u kojem izlažem tematsku analizu kolumni, kao i novinske rodove kojima pripada Veljačino pisanje, tekst je pojmljen kao "samodostatan", odnosno, tekst je u tom pogledu dekontekstualiziran i objašnjen "iz sebe samoga". No, kao što je postalo očito u poglavlju koje obrađuje autorstvo, tekst nije moguće (adekvatno) objasniti "iz njega samoga" već ga je potrebno otvoriti kontekstima. Konteksti povezani sa tekстом su mnogobrojni, a na ovom mjestu ulazim u analizu konteksta recepcije kako bih objasnila što je to "ženski" u kolumnama Jelene Veljače.

Prema Richardu Johnsonu (2006) "... cilj je ukinuti središnji položaj "teksta" kao predmeta proučavanja. "Tekst" se više ne proučava radi njega samog, niti radi društvenih posljedica do kojih navodno dovodi, već radi subjektivnih ili kulturalnih formi koje ostvaruje i čini dostupnima" (92).
Koja je veza između teksta, u ovom slučaju kolumni Jelene Veljače i subjektivnih i kulturalnih

formi te o kojim se formama radi?

Odgovor na to pitanje uključuje zaokret od poimanja teksta kao "samodostatnog" prema poimanju teksta kao narativa. Ako tekstove kolumni promatramo kao narative onda je moguće uočiti i izdvojiti elemente diskursa od kojih su sastavljeni. Tematska analiza kolumni s početka rada u tom pogledu može poslužiti kao dobar putokaz. Tematske kategorije: Muško-ženski odnosi; (Simboličko) nasilje nad ženama; Žensko pravo na užitak; Ženska prijateljstva; Rad i karijera; Nedoumice i strahovi, te elementi feminizma i odgoja na ovom mjestu poprimaju drugačije značenje, odnosno, upućuju na diskurse od čijih elemenata Veljača gradi tekst, odnosno narativ. Naravno, svaka od tih kategorija dio je iznimno složenog diskursa i na ovom ih je mjestu nemoguće teorijski zahvatiti. Stoga sam, vođena svojim istraživačkim interesom, odlučila izdvojiti ona značenja koja za takvu analizu imaju najveći značaj: rod, feminizam i rad. Već sam spomenula kako je tematska podjela kolumni arbitrarna te da se kolumne najčešće tematski preklapaju. Rodni, feministički, kao i elementi rada, zajedno ili pojedinačno, prožimaju gotovo sve kolumne. Veljačini narativi su artikulacije³ elemenata različitih diskursa (od kojih izdvajam navedena tri elementa), u njima je kombinirano mnoštvo značenja od kojih rodna značenja preuzimaju dominantnu ulogu. To postaje očito i ako pogledamo naslove i opise tematskih kategorija; svaka od njih implicira i konstruira "žensku" perspektivu u odnosu na predmet teksta. Tekstovi Jelene Veljače artikuliraju elemente diskursa od kojih su sastavljeni s tim da je uvijek prisutna jasna "ženska" perspektiva. Na taj način, artikulacija elemenata diskursa je orodnjena i funkcionira kao reprezentacija žene. Ako prihvatimo da se "pojedinci konstituiraju kao subjekti kroz diskurzivnu formaciju, u procesu subjekcije u kojem se ... pojedinac identificira kao subjekt diskurzivne formacije u strukturi pogrešnog prepoznavanja/neprepoznavanja (subjekt je tako predstavljen kao izvor značenja čiji je on učinak)" (Heath prema: Hall, 2006b :363,364), te da se pojedinac subjektivira putem reprezentacije (usp: Hrženjak, 2002, fusnota 4) onda možemo reći kako Veljačin narativ konstruira reprezentaciju žene koja interpelira pojedinke u diskurs i putem koje se pojedinke subjektiviraju, odnosno zauzimaju dostupne subjektne pozicije. O karakteru/kvaliteti reprezentacije žene kakvu nalazimo u Veljačinom diskursu bit će riječi u sljedećem poglavlju. Osvrt na opći karakter narativa i reprezentacije na ovom mjestu služi kao pojašnjenje subjektivnih formi koje (Veljačini) tekstovi ostvaruju i čine dostupnima (Johnson), odnosno kategorija koje se ustanovljuju na temelju odnosa između čitateljice i teksta (Kuhn).

3 Pojam artikulacije preuzimam iz intervju sa Stuartom Hallom: "O postmodernizmu i artikulaciji"; u tom smislu u ovom je radu artikulacija pojmljena kao: "... oblik veze koja, u stanovitim okolnostima, *može* ujedinjavati dva različita elementa. To je spoj koji nije nužan, određen, apsolutan i bitan za sva vremena." Pitanje je "... u kojim okolnostima ta veza *može* biti iskovana ili napravljena. Prema tome, takozvano "jedinstvo" diskursa zapravo je artikulacija različitih, odvojenih elemenata koji se mogu reartikulirati na više drugačijih načina budući da nemaju potrebne "pripadnosti" " (1989 :2309)

S druge strane, Veljačin narativ pretpostavlja, odnosno implicira određeno zajedničko (žensko) iskustvo/stajalište sa kojeg tekst ima smisla. Element pozivanja na zajedničko "žensko" iskustvo najvidljiviji je u rečenicama u kojima se Veljača direktno obraća čitateljicama:

Znate ono, kad se zaljubljujete pa vam On kaže nešto što vi interpretirate malčice drugačije, ali točno onako kako vama odgovara, a kako vrijeme leti, vaše su interpretacije sve dalje od istine ... sve dok jednog dana uplakane ne stanete pred svoje frendice koje vrište ... "Kako se možeš tako ponižavati, zar si ti slijepa, on te ne voli", dok vi šmrcate neutježno i cvilite o tome kako se on promijenio i na početku nije bio takav

(Veljača, 2009 :134,135)

Ili: "Znate taj osjećaj? Imate štrebera za dečka, onoga po čijem mobitelu uopće nemate potrebu kopati jer ćete se samo zbedirati koliko je ubitačno dosadan ..." (Veljača, 2009 :17).

Dakle, implicitno stajalište kojeg Veljačini narativi pretpostavljaju jest "žensko" stajalište, odnosno "žene" kao podskupina društvene publike" (Kuhn) koje su već unaprijed prijemčive za takve oblike reprezentacije. "Žena" je u tom smislu implicirana kulturalna forma, odnosno skup kulturalnih kompetencija (Johnson), ostvarenih i dostupnih putem (Veljačinih) narativa.

Navedenoj polarizaciji pristupa značenju "ženskog" u proučavanju ženskih žanrova, odnosno "dilemi jesu li "žene" formirane kao takve prije nego što pristupe tekstu ili pak u komunikaciji s njim" Annette Kuhn pristupa s ciljem njihova pomirenja tvrdeći kako su žene istovremeno oblikovane tim reprezentacijama kao što su već oblikovane za te reprezentacije (prema: Grdešić, 2013 :38). Ta tvrdnja se pokazuje kao istinita ako prihvatimo gore opisani način analize Veljačinih tekstova - "Ženske kolumne" kao narativa koji proizvodi reprezenatcije žena putem kojih se pojedinke subjektiviraju, a taj uspješni interpelativni moment možemo zahvaliti, među ostalim, i njihovim naprijed oblikovanim ("ženskim") kulturalnim kompetencijama. Osim navedene konceptualizacije Veljačinih tekstova važno je imati na umu da, kada govorimo o "ženskoj kolumni", ili, u analizi Annette Kuhn, o "ženskim žanrovima" kako u njima "... nema ničega inherentno "ženskog", vezanog uz ideju "ženske prirode", već da je sama "ženskost" – baš kao i pojmovi gledateljice i publike – diskurzivni konstrukt, proizvod različitih ideja o tome što znači biti "ženom" ..." (prema: Grdešić, 2013 :38).

3. KOLUMNA JELENE VELJAČE KAO NARATIV ŽENSKJE POPULARNE KULTURE U JUTARNJEM LISTU

Drugi dio rada sastoji se od šest cjelina; na početku razjašnjavam pojam kulture od kojeg ova analiza polazi, pojam "ženskih žanrova" kao i mjesto koje Veljačine kolumne zauzimaju u polju "ženske" popularne kulture. Sljedeća cjelina analizira "žensku kolumnu" u dnevnim novinama na način da se rezultati analize vizualno – tekstualne opreme kolumne kao i njezinog fizičkog smještaja u Jutarnjem listu povezuju sa odnosima (rodne) moći kodiranim u polju medijske kulture. U poglavlju koje nosi naslov "Reprezentacija" analiziram kvalitetu Veljačine reprezentacije žene, odnos između reprezentacije žene stvorene Veljačinim narativom i medijske reprezentacije same Jelene Veljače kao što analiziram i određene lingvističke postupke i glasove u kolumnama kao "pomoćne" interpelativne momente. Poglavlje koje razmatra tržišnu vrijednost ženske popularne kulture uvodi distinkciju između poimanja određenog (ženskog) polupularnokulturnog proizvoda kao robe te poimanja ženske popularne kulture kao "mjesta" artikuliranja određenih vrsta identiteta koji, da bi bili "zauzeti" ili "ostvareni" u "stvarnom životu" zahtijevaju potrošnju koja se ne iscrpljuje samom konzumacijom dotičnog popularnokulturnog proizvoda, te analizira fenomen "potrošačke ženstvenosti" kao dio reprezentacije žene. Slijedi analiza feminizma u Veljačnim kolumnama koja pojašnjava o kakvom se feminizmu radi te propituje njegov kritički/politički potencijal. Posljednje poglavlje promatra Veljačinu reprezentaciju žene kao "novo lice rada", povezujući proliferaciju određenih slika žena sa zahtjevima tržišta rada u doba neoliberalnog kapitalizma.

3.1 ŽENSKI POPULARNOKULTURNI ŽANROVI

U ovom radu kolumne Jelene Veljače analiziram kao dio ženske popularne kulture. No, prije nego što prijedem na objašnjenje pojma "ženska popularna kultura" potrebno je objasniti na koji je način u ovom radu shvaćena kultura.

Koncept kulture kojeg koristim u ovom radu preuzimam iz diskursa kulturalnih studija. Grdešić (2013), navodi kako diskurs kulturalnih studija definiciju kulture većinom temelji na tri definicije pojma "kultura" Raymonda Williamsa (15). Williams (prema: Grdešić, 2013 :15) tako definira

... "idealnu" kategoriju [kulture kao] "stanje ili proces čovjekova usavršavanja u odnosu na određene apsolutne ili univerzalne vrijednosti" ... "dokumentarnu" kategoriju [u kojoj je kultura pojmljena kao] "skup djela uma i mašte u kojem su ... zabilježene misli i iskustvo ljudi te" ... tzv. socijalnu definiciju "prema kojoj je kultura opis posebnog načina života u kojem se određena značenja i vrijednosti ne izražavaju samo u umjetnosti i mišljenju nego i u institucijama i svakodnevnom ponašanju..."

Williams (prema: Grdešić, 2013 :15) je smatrao kako navedena tri područja moraju biti proučavana zajedno čime bi se izbjegla mogućnost dekontekstualizacije umjetnosti, kao i njezino svodenje na puki element nadgradnje. Takvo, cjelovito poimanje, osnovna je polazišna točka poimanja kulture u diskursima⁴ kulturalnih studija. Prema Dudi (2002) koncept kulture u kojem je ona pojmljena kao "... obična, društveno locirana i oslobođena elitističke isključivosti, vezana uz sveukupan način života, uz svakodnevne djelatnosti koje također počivaju na određenim vrijednostima i proizvode značenje" otvara nove prostore za humanističku znanstvenu analizu, s tim da je suvremena popularna kultura "jedan od najvažnijih prostora koji se pritom otvorio i ubrzo pretvorio u sustavno područje istraživanja ... i to u rasponu od dnevnih novina i tjednih magazina preko glazbe, stilova života i reklama do radijskih i televizijskih emisija" (21).

U daljnjoj argumentaciji Duda naglašava kako "kultura očevidno nije jedinstvena cjelina. Čim smo je uspostavili kao elitnu i popularnu, visoku i nisku, već smo uputili na dinamiku društvene moći, na njezin različiti raspored" (23). To znači da je kulturalna "proizvodnja značenja ... neodvojiva ... od društvene strukture i može se objasniti jedino u odnosu na nju i njezinu povijest" (24). Moderna društva su klasno, rodno, rasno, nacionalno, religijski, politički i obrazovno diferencirana društva, a odnosi moći, zaknutosti i povlaštenosti djelatni u stratificiranom društvu kodirani su i u polju masovne, medijske kulture (24).

Pozivajući se na Dudinu opasku o navedenoj višestukoj kodiranosti (popularne) kulture, Grdešić (2013) promatra popularnokulturne žanrove upravo kroz prizmu rodne kodiranosti na temelju koje ukazuje na distinkciju "ženskih" od "muških" žanrova (57). Podjelu na "ženske" i "muške" žanrove poima kao rad ideologije te se vraća na već spomenutu distinkciju Annette Kuhn između "

4 Duda (2002) upozorava kako u diskursu kulturalnih studija takav pojam kulture nikako nije jednoglasno i neproblematično prihvaćen. Pozivajući se na Johnsonovu opasku o "pluralnoj naravi i otporu kodifikaciji" smatra kako bi bilo primjerenije govoriti o diskursima (*pl.*) kulturalnih studija (22)

"ženskosti kao društvenog roda i feminiteta kao subjektne pozicije" ..." te ukazuje na njezin zaključak kako se "... primjerice "feminino" obraćanje može u ideološkom smislu shvatiti kao da privilegira, pa čak i zahtijeva društveno konstruiran ženski rodni identitet ..." (58). Zaključuje da

... ako je posrijedi tekst s naglaskom na osobnom i privatnom, domu i obitelji, međuljudskim odnosima i ljubavnim vezama, bit će u pravilu namijenjen ženama, no također će se podrazumijevati većinska ženska recepcija. Ako je pak u pitanju tekst fokusiran na javnu sferu i politiku, akciju i sport, pretpostavlja se da će ga konzumirati muška publika

(58)

Grdešić naglašava kako se unutar popularne kulture "... mnogo češće naglašava kako je neki njezin proizvod namijenjen ženama – ženski časopisi, ženski film, *chick lit*, ženska stranica ili prilog u dnevnim novinama ..." dok isto ne vrijedi za iste kategorije namijenjene muškarcima (58). Uvid Christine Gledhil (prema: Grdešić, 2013), o predstavljanju "muške" popularne kulture kao univerzalne, "ljudske", a "ženske" popularne kulture kao posebne, rodno određene (58) ukazuje na "različiti raspored i dinamiku društvene moći" (Duda) koja je kodirana u polju kulture razgraničavanjem visoke od popularne kulture kao i razgraničavanjem univerzalne popularne ("muške") kulture od posebne "ženske" popularne kulture.

Iako Grdešić, pozivajući se na Annette Kuhn, naglašava kako u stvarnosti zasigurno ne postoji toliko stroga podjela na "muške" i "ženske" žanrove, svejedno stoji činjenica kako "... "ženski" i "muški" žanrovi te "ženska" i "muška" kultura ostaju kulturno konstruirane kategorije no istodobno i vrlo praktične tržišne niše koje kulturnoj industriji nude najtraženiju robu – pojedince koji su već kulturno konstruirani kao muškarci ili žene, odnosno publiku koja je unaprijed oblikovana za takve rodno specifične reprezentacije ..." (60). Unatoč mijenjanju, približavanju, te u novije vrijeme preklapanju "muških" i "ženskih" žanrova, Grdešić tvrdi kako "kvalifikacija "ženski" još uvijek nije izgubila svoju kulturnu ni tržišnu vrijednost" – kulturna vrijednost očituje se u ulasku konvencija ženskih žanrova u "*mainstream* popularnu kulturu" dok se tržišna vrijednost očituje u mnoštvu proizvoda za žene: ženskim filmovima, ženskim časopisima, ženskom elektronikom (ružičasti mobiteli, ružičasti *laptopi* ...) (61). Zaključuje kako "ženska popularna kultura zaista ima prizvuk "ružičastog geta", kako Janice Radway navodi frazu Catherine Kirkland ..." (61).

U prethodnom poglavlju navodim tvrdnju Annette Kuhn o kulturnoj konstruiranosti kategorije "ženskih" žanrova u kojima "... nema ničega inherentno "ženskog" ... već ... je sama "ženskost" ...

diskurzivni konstrukt, proizvod različitih ideja o tome što znači biti "ženom" ..." (prema: Grdešić, 2013 :38). Kuhn je bila prva koja je definirala kategoriju "ženskih žanrova", no njezina definicija bila je vezana uz proučavanje popularnih audiovizualnih tekstova namijenjenih ženskoj publici (Grdešić, 2013 :34). Tu definiciju preuzela je i proširila Charlotte Brunsdon čija najnovija definicija ženskih žanrova uključuje

... kako *tekstove* ženske popularne kulture (melodrame i sapunice, romantične komedije i «ženske» serije, ljubavne romane i *chick lit*, ženske i tinejdžerske časopise) tako i popularnokulturne *prakse* (modu, šminkanje, pletenje, šivanje, ogovaranje i sl.) te druge aspekte tradicionalne ženske i djevojačke kulture. Ženski su žanrovi, dakle, «mediji, vještine i prakse konvencionalnih ženskosti» ... odnosno «fikcije ženskosti u masovnoj kulturi»

(prema: Grdešić, 2013 :34,35)

Kolumne Jelene Veljače koje su predmet ovog rada, ulaze u područje ženskih žanrova. Već sam pokazala kako njezine kolumne (tekst) ostvaruju i čine dostupnima određene subjektivne (femininost kao subjektivna pozicija) i kulturalne forme (žena kao skup kulturalnih kompetencija). U kolumnama pojmljenima kao narativ, artikulacija elemenata diskursa od kojih su sastavljeni je orodnjena; uvijek je jasno prisutna "ženska" perspektiva te na taj način artikulacija funkcionira kao reprezentacija žene. "Žensku kolumnu" kakvu piše Jelena Veljača promatram kao narativ ženske popularne kulture upravo stoga što narativ takve vrste oblikuje orodnjenu reprezentaciju koja funkcionira kao "fikcija ženskosti u masovnoj kulturi".

Reprezentacija žene stvorena Veljačnim narativom predstavlja "fikciju ženskosti u masovnoj kulturi" te implicira "ženske" kulturalne kompetencije i citiranjem nekih poznatih narativa ženske popularne kulture. Najčešće se radi o seriji Sex i grad, narativu koji se često provlači kroz Veljačine kolumne:

[Najbolja prijateljica] će uvijek biti tu, čak i ako joj useremo novu haljinu koju nikad nije obukla, čak i ako nam pobjegne mačka koju smo trebale nahraniti, da, ona će svejedno biti tu, spremna na martini, beskrajno citiranje "Seksa i grada" ...

(Veljača, 2009 :59)

Ili: "Carrie Bradshaw nije slučajno zamišljena kao pušačica: ona je simbol moderne eklektične žene koja će se odreći svega što je ženu dugo vremena ... činilo ženom: braka, djece, sigurnosti ..." (220). Anegdotalno referiranje na narative ženske popularne kulture je postupak kojim Veljača pokazuje vlastite ženske kulturalne kompetencije, isto kao što računa na te iste kompetencije kod svojih čitateljica. Na taj način polje ženske popularne kulture se konsolidira i reproducira, a navedene ženske kulturalne kompetencije postaju dijelom Veljačine reprezentacije žene. Veljačini tekstovi tako se podastiru kao razumljivi ženama zato što su žene već unaprijed oblikovane za takvu vrstu reprezentacija, isto kao što su i oblikovane tim reprezentacijama (Kuhn prema: Grdešić, 2013 :38).

3.2 "ŽENSKA KOLUMNA" U DNEVNIM NOVINAMA

Do sada je rečeno kako kultura nije jedinstvena cjelina koju bi bilo moguće proučavati odvojeno od društvene strukture (Duda, 2002 :23,24). Moderna društva su stratificirana društva, a odnosi moći djelatni u tim društvima kodirani su i u polju masovne, medijske kulture (24). Također je rečeno kako kvalifikacija žanra kao "ženski" žanr ima određenu kulturnu i tržišnu vrijednost te da određene autorice žensku popularnu kulturu vide kao smještenu u metaforički "ružičasti geto" (Kirkland prema: Grdešić, 2013 :61).

Na ovome mjestu otvaram pitanje kontekstualizacije "ženske kolumne" Jelene Veljače unutar medija u kojem izlazi. Polazeći od Dudine tvrdnje o odnosima moći kodiranim u polju medijske kulture, kao i od Grdešićine tvrdnje o kulturnoj vrijednosti "ženskih" popularnokulturnih žanrova analiziram popratnu tekstualno – vizualnu opremu Veljačine kolumne, kao i njezinu lociranost unutar tiskanog medija u kojem izlazi.

Kolumna Jelene Veljače izlazi od 2008. godine jednom tjedno u Jutarnjem listu. Od 2008. do 2009. godine kolumna je izlazila petkom, a od 2009. godine do danas izlazi u nedjeljnom izdanju. Za potrebe analize popratne tekstualno – vizualne opreme kolumni te lokacije kolumni unutar Jutarnjeg lista analizirala sam kolumne objavljene u drugom tjednu siječnja, lipnja i prosinca u razdoblju od 2008. do 2014. godine.

Od 2008. godine do 2009. godine Veljačina je kolumna izlazila u dijelu Jutarnjeg lista naziva "J2". "J2" (koji više ne postoji pod tim imenom) bio je dio Jutarnjeg posvećen raznolikim temama, ponajprije zabavnog, a u manjoj mjeri informativnog karaktera. Čitatelji su u tom dijelu novina mogli pročitati članke poput: "Nina Morić; Pokušaj samoubojstva i oporavak", "Barbie; Zavidljujuća i nakon pedesete", "Rachida Dati; Iz rođilišta ravno na posao" te Veljačinu kolumnu pod tadašnjim imenom: "Ljubav na asfaltu" (Jutarnji list, 9.1.2009.). Kolumna je, uz Veljačinu

sliku, sadržavala i opis: "kolumna Jelene Veljače", te se nalazila u plavo – ljubičastom okviru.

U periodu između 2008. i 2009. numerirani redoslijed kategorija u Jutarnjem listu bio je otprilike sljedeći: 1. Vijesti, 2. Crna kronika, 3. Svijet, 4. Novac, 5. Komentari, 6. J2, 7. Objektiv, 8. Zagreb, 9. Kultura, 10. Sport, 11. In Memoriam, 12. Spektakli, 13. Vodič – Zagreb, 14. Zabava, 15. Vrijeme i 16. TV – program. Kategorije su ponekad mijenjale redoslijed, neke su dodavane, a neke su i ukinute s tim da se najznačajnija izmjena dogodila ukidanjem kategorije "J2" te uvođenjem kategorije "Panorama" odmah iza "Vijesti" (Jutarnji list, 13.12.2009.). Kategorija "Panorama" fizički zauzima značajan prostor u novinama, a obuhvaća, kao i "J2", sadržaje zabavno – informativnog karaktera poput: "Ekskluzivno; Bivši premijer planirao je postati predsjednik Sanader", "Dobra hrana", Misterij recepta Marilyn Monroe" i sl. (Jutarnji list, 12.12.2010.).

Od 2009. godine do danas Veljačina kolumna izlazi u nedjeljnom izdanju Jutarnjeg lista. Sa stanovišta kategorija, nedjeljno izdanje nije bitno različito od gore opisanog izdanja petkom. Redoslijed kategorija otprilike je isti s tim da od lipnja 2010. godine do danas, Veljačina kolumna izlazi u kategoriji "Panorama", a od prosinca 2010. godine i pod novim imenom "Mačka u Veljači". Od lipnja 2012. godine mijenja se tekstualno – vizualna oprema kolumne pa tako ispod Veljačine slike i imena nalazimo i svojevrsni "opis": "Spisateljica, producentica, glumica i supruga", a mijenja se i vizualni identitet kolumne koja se od tada do danas nalazi u ružičastom okviru. Raspored kategorija u nedjeljnom izdanju od 2009. godine do danas nije se pretjerano mijenjao, sadržaj "Panorame" je pretežno isti (uz neke izmjene poput uvođenja novih podkategorija poput: "Šalabahter" ili "Faca iz grada"), jedino se promijenio (uslijed njezinog razvoda) "opis" ispod Veljačinog imena tako da on danas otprilike glasi: "Spisateljica, producentica i glumica" (Jutarnji list, 13.1.2013.).

Sama činjenica da Veljačina kolumna, koja predstavlja narativ ženske popularne kulture, već godinama izlazi u dnevnim novinama potvrđuje Grdešićinu (2013) tvrdnju o kulturnoj vrijednosti i proboju konvencija ženskih žanrova u *mainstream* kulturu (61) s tim da u ovom slučaju ne govorimo o konvenciji već o fenomenu narativa ženske popularne kulture u *mainstream* kulturi, odnosno masovnom mediju. Međutim, ako obratimo pažnju na pozicioniranost kolumne unutar Jutarnjeg lista onda jasno uočavamo kodiranost društvenih (rodnih) odnosa moći u medijskoj kulturi (Duda). Veljačina kolumna nalazi se u dijelu Jutarnjeg lista koji je eksplicitno posvećen zabavi i "lakim" temama, od kulinarstva pa do pikanterija iz svijeta poznatih i slavni koje se, za razliku od, primjerice sporta, smatraju područjem prvenstveno ženskog interesa. Postoji mogućnost kako bi dodatno istraživanje iz oblasti medijskih studija na drugačiji način interpretiralo raspored kategorija, a time i smještaj Veljačine kolumne u Jutarnjem listu. Ako prihvatimo tvrdnju kako

informativna, obrazovna i kulturna funkcija u suvremenom novinarstvu padaju u drugi plan u odnosu na zabavnu funkciju. Zabava zauzima sve više prostora i(li) vremena u glasilima, ali i prodire u druge sadržaje pa se prikazivanje informativnog sadržaja na zabavan način („infotainment“) nametnulo kao prevladavajući način izvještavanja

(Tomić, prema: Obradović, Barbarić, Dedić, 2013 :35)

onda dominaciju zabavno – informativnih sadržaja "Panorame", odnosno posvećenost zabavi i "lakim" temama možemo promatrati prije kao opći trend u novinarstvu, a ne toliko kao znak rodne kodiranosti medijske kulture.

No, čak i ako prihvatimo pretpostavku da fizička lociranost Veljačine kolumne među zabavnim i "lakim" sadržajima nije u tolikoj mjeri znak rodne kodiranosti medijske kulture već prije znak dominantnog trenda "infotainmentizacije" medija uopće, popratna vizualna oprema Veljačine kolumne (ljubičasti, odnosno ružičasti okvir) dodatno "pojašnjava", odnosno "konstruira percepciju korisnika" (Brings, Kobli prema: Ljumović, 2008 :59) kako se radi o kolumni koja pokriva teme od ne-općenitog, odnosno specifičnog, "ženskog" značaja (Muško -ženski odnosi; (Simboličko) nasilje nad ženama; Žensko pravo na užitak; Ženska prijateljstva; Rad i karijera; Nedoumice i strahovi). Osim vizualne opreme, popratni tekstualni "opis" Jelene Veljače zaslužuje pažnju. Već je rečeno kako se u jednom trenutku, ispod Veljačine slike i imena pojavio i "opis": "Spisateljica, producentica, glumica i supruga". Ono što upada u oči jest da je tim opisom Veljača čitateljima predstavljena preko svog javnog (profesionalnog) i privatnog (obiteljskog) društvenog statusa. Ponudit ću nekoliko mogućih interpretacija te pojave, odnosno "opisa" s tim da niti jednoj od interpretacija ne dajem prednost već ih promatram kao međusobno povezane.

Takav "opis" Jelene Veljače možemo promatrati kao medijsku afirmaciju stereotipa "super-žene" koja nije više "samo" supruga ili "... "samo" uspješna zaposlena žena, modernog "look"-a i seksipila, već je ona – sve to ujedno" (Kovačević, 2008 :79). Društveni status supruge funkcionira i kao "pojašnjenje" kako se radi o kolumni tematike specifičnog ("ženskog") značaja, ali i kao afirmacija modernog ideala žene koja želi i može "imati sve": (heteroseksualnu) ljubav ("supruga"), uspješnu karijeru ("spisateljica, glumica, producentica") te njegovan i privlačan izgled (Veljačina fotografija). Dakle, "opisom" se kolumna smješta u domenu "ženskih" interesa, afirmira se jedan specifični ideal kao i reprezentacija Jelene Veljače kao "super – žene" koja, kao što smo vidjeli u prvom poglavlju, ima i funkciju ovjeravanja (tematike) Veljačinih kolumni.

Također, predstavljanje Veljače preko javnog i privatnog društvenog statusa možemo promatrati i

kao indikator postfeminističkog poništavanja politike cenzure i političke korektnosti (McRobbie, 2009 :20). Naglašavanje statusa supruge na taj način funkcionira kao poluironično prigrljivanje tradicionalnih formi (ženskog) ispunjenja pod pretpostavkom kako su žene već izborile ravnopravnost sa muškarcima te zbog toga mogu ponovno prigrliti tradicionalne "ženske" želje i ponašanja; "... hvala Bogu, danas cure ponovno mogu biti cure ..." (8). Na taj način, naglašavanje obiteljskog statusa "supruge" ne funkcionira kao medijska strategija porodične identifikacije žena sa ciljem afirmacije patrijarhalnih spolnih uloga te posljedične relativizacije javnog angažmana žena (Kovačević, 2008 :84) već kao postfeminističko poluironično prigrljivanje tradicionalnijih formi ženstvenosti kao integralnog dijela modernog, uspješnog, samopouzdanog i sposobnog ženskog identiteta.

Treće moguće tumačenje "opisa" Jelene Veljače prvenstveno uzima u obzir specifičnosti društveno – povijesnog konteksta u kojem kolumna izlazi. McRobbie (2009) u svojoj knjizi *The Aftermath of Feminism; Gender, Culture and Social Change* tvrdi kako se danas mlade, obrazovane i zaposlene žene "... pojavljuju i kao agenti klase i kao orodnjeni subjekti same po sebi, to jest, nezavisno od svog statusa supruga, majki ili kćeri" (127). Međutim, kako i sama McRobbie naglašava, njezina analiza se prvenstveno odnosi na britansko društvo. Iako je danas tržišna privreda i potrošačko društvo realnost u Velikoj Britaniji kao i u Hrvatskoj (naravno, izvedba je drugačija u svakoj zemlji), ipak postoje značajne razlike koje su obilježile procese implementacije, kao i u vremensko trajanje tog ekonomskog modela. Duda (prema: Grdešić, 2013) tvrdi kako su

... početkom 1990 – tih društvene ... promjene u Hrvatskoj primarno doživljene kroz pitanje nacionalne države, zatim demokratskog društvenog uređenja, a tek na kraju preko ideje o tržišnoj privredi ... "Rad tranzicije" ... "ogleda se upravo u obrtanju ovako postavljene hijerarhije", te je tako kraj 1990 – tih i početak novog tisućljeća obilježen stvaranjem novoga dominantnog identiteta – potrošača, odnosno potrošačice umjesto Hrvata, odnosno Hrvatice ...

(:94,95)

Dakle, raspadom Jugoslavije i uspostavljanjem Republike Hrvatske, primarni identitet kojeg je valjalo učvrstiti ili nanovo osmisliti bio je nacionalni identitet. Kao jednu od najvažnijih karakteristika postjugoslavenskih demokracija Žarana Papić (2012a) vidi njihovu patrijarhalnost, tradicionalnost i konzervativizam u pogledu statusa žena te njihove društvene uloge i značaja (297). Društvene uloge i simbolička reprezentacija žena u tom kontekstu svode se na poistovjećivanje nacije sa figurom

žene dok su "stvarne" žene instrumentalizirane kao supruge i majke, odnosno kao proizvođačice nacije (2012b :306). Dakle, tijekom devedesetih godina, preferirana (nacionalistička) definicija žene privilegirala je definiranje žene preko njezinog obiteljskog društvenog statusa. No, kako Duda tvrdi, sa početkom novog tisućljeća dolazi do stvaranja novog dominantnog, potrošačkog identiteta. Uspostavljanjem tržišne privrede nacionalni identitet i njemu blisko poimanje poželjne uloge žene donekle je oslabilo. U tom smislu, "novost" nije bila činjenica da su žene zaposlene i da zarađuju (egalitaristička politika socijalizma poticala je zapošljavanje žena) već pojava brojnih novih proizvoda na koje su žene taj prihod mogle potrošiti, kao i brojni časopisi koji su ženama služili kao vodiči u oblikovanju identiteta putem potrošnje (Grdešić, 2013 :95).

"Opis" Jelene Veljače kao "spisateljice, producentice, glumice i supruge" u tom smislu možemo promatrati kao svojevrsan hibrid između popularnokulturne figure "zaposlene djevojke" – marljive, ambiciozne i atraktivne mlade žene, čiji prihod joj omogućava orijentaciju na zadovoljavanje vlastitih želja (McRobbie, 2009 :78) – dominantnog potrošačkog identiteta te, poimanja žene prvenstveno preko uloge supruge i/ili majke. U tom smislu, McRobbijina tvrdnja kako se danas, mlade, obrazovane i zaposlene žene "... pojavljuju i kao agenti klase i kao orodnjeni subjekti same po sebi, to jest, nezavisno od svog statusa supruga, majki ili kćeri" (127) možda jest točna u britanskom kontekstu, ali svakako bi ju valjao podvrći daljnjoj provjeri prije nego što zaključimo kako status supruge, majke ili kćeri više nije (makar u nekoj mjeri) određujući za poimanje žene u Hrvatskoj.

Navedene interpretacije, svaka na svoj način, implicitno ili eksplicitno uključuju svijest o povezanosti patrijarhata i kapitalizma te njihov utjecaj na poimanje, odnosno reprezentaciju žene. Dakle, sveukupnost vizualno – tekstualne opreme, lociranosti (i sadržaja; o čemu će još biti riječi u radu) Veljačine kolumne kao narativa ženske popularne kulture zahtijeva interpretaciju koja je nesvodiva samo na patrijarhalne ili kapitalističke elemente već koja promatra specifičnu artikulaciju (Hall) kapitalizma i patrijarhata koja svoj izraz nalazi i u popularnoj kulturi.

Dakle, vidljivo je kako su odnosi (rodne) moći kodirani u polju medijske kulture te kako odražavaju i perpetuiraju percepciju kulturne vrijednosti ženske popularne kulture. Pokazuje se kako patrijarhat doista (i doslovno) smješta žene i žensku popularnu kulturu u "ružičasti geto" (Grdešić, 2013 :61) koji zapravo funkcionira kao tržišna niša unutar sustava kapitalističke ekonomije (64). No, prije analize "tržišne vrijednosti" ženske popularne kulture, odnosno Veljačinog narativa, potrebno je detaljnije opisati reprezentaciju žene koju njezini tekstovi ostvaruju i čine dostupnom.

3.3 REPREZENTACIJA

Na početku rada Veljačine sam kolumne podijelila u tematske kategorije koje sam ukratko i opisala. U sljedećim poglavljima pojasnila sam kako te tematske kategorije upućuju na diskurse od kojih Veljača gradi svoj narativ. Kao što sam pokazala, rodna značenja dominiraju Veljačnim narativom; njezini tekstovi artikuliraju elemente diskursa od kojih su sastavljeni s tim da je uvijek prisutna jasna "ženska" perspektiva. Ustvrdila sam kako je na taj način artikulacija elemenata diskursa orodnjena te da funkcionira kao reprezentacija žene.

Sama Veljača (2012) kaže kako ona piše "kolumnu o ženama" (12). Pišući o muško - ženskim odnosima, (simboličkom) nasilju nad ženama, ženskom pravu na užitak, ženskim prijateljstvima, radu i karijeri te nedoumicama i strahovima iz "ženske" perspektive, Veljača te teme čini prominentnima, javnosti dostupnima kao nešto o čemu žene promišljaju, u čemu sudjeluju te što sačinjava dio ženskog iskustva, odnosno bivanja ženom. Na taj način, Veljača stvara predodžbu, odnosno reprezentaciju žene koja ulazi u javni diskurs (kolumna kao dio Jutarnjeg lista, odnosno masovnog medija).

Pitanje kojim se na ovom mjestu želim pozabaviti jest pitanje kvalitete Veljačine reprezentacije žene; kakva je to žena?

Za početak, Veljača stvara reprezentaciju isključivo heteroseksualne žene. Kao što je očito i iz samog imena kategorije "Muško – ženski odnosi" romantična ljubav se u njezinom narativu odvija između muškarca i žene.

Element ženskih prijateljstava opisan je sa jakim emotivnim nabojem. Figure prijateljica konstruirane su kao osobe koje jedna drugu poznaju (najčešće) bolje od partnera (Veljača, 2009 :60), koje jedna drugoj pružaju potporu, koje imaju slična iskustva kao i ženske kulturalne kompetencije na temelju kojih grade svoj odnos:

Usred mase ugledah Nju ... Prišla sam joj i nasmiješila se ... "Čekam muža" – rekla je. "I ja" – odvratila sam. - Ah, kako mogu biti romantične prve rečenice! A tek olakšavajuće slične! ... Započele smo priču o pjesmi koja nam se svidjela. I o Macovom rumenilu koje je nemoguće kupiti u Hrvatskoj ...

(Popović – Volarić, 2012 :53)

Žena u Veljačinoj reprezentaciji ne samo da posjeduje određene kulturalne kompetencije poput poznavanja ekskluzivnih kozmetičkih proizvoda ili ženske popularne kulture (već spomenuto referiranje na Sex i grad) već ima i pravo uživati u njima bez osjećaja srama. Žena voli i ima pravo uživati u "lijepim stvarima" (Veljača, 2009 :27), romantičnim komedijama, *chick litu* (113,114) i visokoj modi (8), isto kao što u današnje doba ima slobodu izbora da se razvede, odnosno kaže: "... ja ne bih više ovako" (Popović – Volarić, 2012 :119), da živi sama: " S obzirom na to da nas je emancipacija dovela u situaciju da možemo birati i živjeti same ..." (43) te da udovoljava vlastitim željama i potrebama:

... u današnje vrijeme svi smo ludo sebični. To i nije nužno loše, posebno za ženski rod, koji je dugo vremena tijekom povijesti živio pod geslom velikodušnosti i tolerantnosti, toliko dugo da smo pred kraj, tik prije početka feminizma i seksualne revolucije, više sličile plastelinu nego ljudskom rodu ...

(42)

Feminizam je često, eksplicitno ili implicitno prisutan u Veljačinom pisanju, odnosno artikuliran sa ostalim elementima koji čine reprezentaciju žene. O feminizmu u Veljačnim kolumnama bit će još riječi u radu, za sada je dovoljno reći kako njezino pisanje jest pod utjecajem svijesti o feminizmu, te kako se određene feminističke ideje, kao što smo vidjeli u prvom poglavlju, često provlače kroz tekstove.

Spominjanje feminizma u prethodnom citatu funkcionira kao podsjetnik na prošla vremena u kojima su žene bile tretirane na način nedostojan čovjeka. U Veljačinoj reprezentaciji, žena ima svijest o rodnoj diskriminaciji u prošlosti, o feminizmu, kao i o tome da su i danas "... u našem društvu lijepe, njegovane i mršave žene toliko šikanirane i omalovažavane" (Veljača, 2009 :9) s tim da se takva vrsta simboličkog nasilja proteže, među ostalim, i na uspješne žene: "... biti uspješna, *it's a no-no*" (14).

Rad i karijera su također elementi pomoću kojih Veljača gradi reprezentaciju žene. Kao što sam već spomenula u prvom poglavlju, Veljača razlikuje neplaćeni rad u domaćinstvu od plaćenog rada na radnom mjestu. Iako priznaje vrijednost obaju vrsti rada, gotovo uvijek daje prednost plaćenom radu i karijeri:

... shvatila sam da je voditi kućanstvo često samotna i ponekad beznadan posao, ali i da žena može biti ispunjena i bez stalne vanjske

konfirmacije. "Znači li to da ćeš uskoro ostati trudna?" pita me Petra ... Govorim Petri da će djeca malo pričekati, jer sam, hvala Bogu, upravo dogovorila novi posao

(89)

Čak i kada piše: "... od umora i tuge pala sam na hladne pločice, zauzela fetusni položaj i počela plakati nad svojom tužnom sudbinom" (Popović – Volarić, 2012 :19), zaključuje kako je bolje nastaviti sa poslom: "A kad ću raditi ako ne sada?" (22).

Međutim, čak i kada donese odluku (poslovnu ili bilo kakvu drugu), žena je ambivalentna prema njoj, odnosno svoje odluke i samu sebe stalno podvrgava preispitivanju: "... što ako me slikaju s cigaretom? Što ako izgledam premršavo? Što ako izgledam predebelo? Što ako previše popijem pa kažem neku glupost zbog koje će me ismijavati? ..." (Veljača, 2009 :228). Ili:

... pošto sam poznata kao ambivalentna djevojka, sklona svađi sama sa sobom, u meni su već tada [u mladosti] živjele i stisnuta puritanska šminkerica i divlja alternativka bez kontrole. I nisam znala koju da pustim s lanca (ne mogu reći da me ovo pitanje i danas ne opsjeda)

(Popović - Volarić, 2012 :137)

Ili:

Doslovce se ispričavam zbog svojih izbora jer se bojim što oni govore o meni ... ja ne znam želim li da moja kuhinja odiše toplinom jedne ultratalentirane domaćice ... ili možda želim jednostavnu kuhinju ... Hoće li preveliko ogledalo svjedočiti o narcizmu, i može li radna soba u isto vrijeme biti i ormar za cipele?

(Veljača, 2009 :171)

Možemo zaključiti kako Veljača svojim narativom stvara reprezentaciju heteroseksualne, ambiciozne i zaposlene žene. Ta žena je mlada, lijepa i njegovana te dovoljno zarađuje da bi mogla, sa svojim prijateljicama, uživati u ekskluzivnim potrošačkim dobrima, kao i u ženskoj popularnoj kulturi. Ta žena je svjesna društvenih predrasuda prema ženama, ali se odbija ispričavati zbog svog životnog stila i odluka. Istovremeno je sklona samopropitivanju, odnosno jedna od njezinih dominantnih karakteristika su autorefleksivnost i strah od neuspjeha.

U dijelu rada u kojem se bavim poimanjem autorstva kao pojam uvodim i opisujem medijsku reprezentaciju Jelene Veljače. Na tom mjestu objasnila sam kako tekstove Jelene Veljače ne promatram izolirano od konteksta s tim da kontekst promatram kao metaforički prostor u kojem postoji reprezentacija Jelene Veljače. Taj metaforički prostor u kojem postoji reprezentacija Jelene Veljače nije odvojen od subjekta koji piše, u njemu se nalazimo i mi kao čitatelji, ali i Veljača kao utjelovljeni subjekt koji je svjestan te reprezentacije. Na ovom mjestu tom metaforičkom prostoru, odnosno kontekstu, možemo pridodati i reprezentaciju žene kao subjektivne i kulturalne forme ostvarene i dostupne putem Veljačinog narativa. Dakle, kontekst je u ovom slučaju metaforički prostor "nastanjen" utjelovljenim subjektima ("stvarnim" ženama – mi, čitateljice i Veljača kao utjelovljeni subjekti) i medijskim reprezentacijama (reprezentacija Jelene Veljače i reprezentacija žene stvorena Veljačnim narativom).

Reprezentaciju Jelene Veljače spominjem na ovom mjestu kao podsjetnik na njezinu funkciju ovjeravanja teksta; ako tekst promatramo kao "... uronjen u šire odnose moći koji su iskazani odnosom između subjekta i objekta diskurzivne formacije" (Ahmed, 2004 :122), onda možemo reći kako reprezentacija Jelene Veljače ovjerava "kolumnu o ženama" (Popović – Volarić, 2012 :12, kurziv V.L), odnosno reprezentaciju žene koju kolumna čini dostupnom. Reprezentacija Jelene Veljače i Veljačina reprezentacija žene veoma su slične. Uz već spomenute poteškoće razlučivanja teksta kao fikcije od teksta kao auto/biografije, dolazi i do poteškoća razlučivanja jedne reprezentacije od druge. U tom smislu reprezentacija Jelene Veljače i Veljačina reprezentacija žene postaju međusobno zamjenjive, odnosno uzajamno legitimirajuće.

U raspravi o pridjevu "ženski" u sintagmi "ženska kolumna" rečeno je kako su žene istovremeno oblikovane tim reprezentacijama kao što su već oblikovane za te reprezentacije (Kuhn, prema: Grdešić, 2013 :38), te kako tekst ostvaruje i čini dostupnima određene subjektivne i kulturalne forme (Johnson, 2006 :92). Već je rečeno kako važnost reprezentacije počiva na činjenici da se pojedinac subjektivira putem reprezentacije (usp: Hrženjak, 2002, fusnota 4) u strukturi pogrešnog prepoznavanja/neprepoznavanja (Heath prema: Hall, 2006b :363,364) te da slijedom toga Veljačin narativ promatram kao konstruiranje reprezentacije žene koja interpelira pojedinke u diskurs i putem koje se pojedinke subjektiviraju, te da taj uspješni interpelativni moment možemo zahvaliti, među ostalim, i njihovim unaprijed oblikovanim ("ženskim") kulturalnim kompetencijama. Budući da je već bilo riječi o tome kako Veljačini tekstovi računaju na određene kulturalne kompetencije svojih čitateljica (ženska popularna kultura), na ovome mjestu voljela bih se поближе osvrnuti na jedan od (pomoćnih) načina na koji Veljačini tekstovi ostvaruju i čine dostupnima određene subjektivne forme.

"Korespondencija" između pojedinca (psihička domena) i određene subjektivne pozicije (društvena

domena) nije razriješena, odnosno nije jasno na koji točno način funkcionira pozivanje subjekta na mjesto (interpelacija) (Hall, 2006b :363,364). Karakteristiku Veljačinog pisanja kojom se kanim na ovom mjestu pozabaviti promatram kao "pomoćni" interpelativni moment te ni u kojem slučaju ne pretpostavljam kako na taj način možemo objasniti čitav interpelativni proces.

Već sam više puta napomenula kako Veljača u tekstovima artikulira elemente diskursa od kojih su sastavljeni s tim da su rodna značenja primarni okvir govora, odnosno pisma. Dakle, Veljača piše kao žena i obraća se prvenstveno ženama. No pitanje koje se, gotovo banalno, nameće jest: kojim ženama se Veljača obraća i na kakav to način čini? Ženski žanrovi poput ženskih časopisa, *chicklita*, romantičnih komedija i sl. pretpostavljaju određenu publiku. Oni se obraćaju ciljanoj društvenoj skupini koja zauzima određeno mjesto u društvenoj stratifikaciji (rodnoj, dobnoj, klasnoj...). Proizvođači popularnokulturnih proizvoda uvijek imaju na umu skupinu kojoj je proizvod namijenjen, na primjer: "... *Cosmo* je za "poslovno ambicioznu, seksualno radoznu i konzumeristički nesputanu mladu *single* ženu" (Mendušić prema: Grdešić, 2013 :107,108). Međutim, Veljačina kolumna izlazi u Jutarnjem listu, masovnom mediju čija je publika daleko "neuhvatljivija"; Jutarnji list čitaju i žene i muškarci različitog društveno – ekonomskog statusa. Iako je Veljačina kolumna opremljena i smještena na način koji nedvosmisleno upućuje na to da je namijenjena ženama, ta rodna distinkcija i dalje ostavlja otvorenim pitanje: kojim ženama je kolumna upućena?

Već smo vidjeli kako Veljačina reprezentacija žene uključuje heteroseksualnost, poslovnu ambiciju, mladost, autorefleksivnost te usmjerenost na (luksuznu) potrošnju, dakle, to je reprezentacija određenog tipa žene. Međutim, Veljača (2012) svoju kolumnu opisuje kao "kolumnu o ženama" (12). Takav opis kolumne eksplicitno homogenizira određenu društvenu skupinu, odnosno sve razlikovne determinante (klasne, dobne, seksualne...) suspsumira pod odredbenu spolnu razliku.

Na koji onda način Veljčini tekstovi približavaju specifičnu reprezentaciju žene dobno, klasno, seksualno i kulturalno diferenciranim čitateljicama? Za početak, povezivanje sa čitateljicama odvija se pomoću određenih lingvističkih postupaka: Veljača (2009) često piše u prvom licu jednine "ja žena" koja se u tekstovima konstantno isprepliće sa prvim licem množine "mi žene"; na primjer:

... Doktorici govorim da sam se u jednom trenu oduzela od panike i straha od kritike, od mišljenja drugih i pitam je hoće li se žene ikada riješiti te sulude potrebe da ih svi, od majke do svekrve, vole? Zar je to zaista genetski u našem kodu?!

(11)

Drezgić i Žarkov (2006) objašnjavaju kako je funkcija upotrebe "ja" proizvođenje dojma autentičnosti i dokumentarnosti dok upotreba prvog lica množine:

"Mi", dočarava zajedničko, jedinstveno i uniformisano iskustvo, čime se istovremeno negiraju socijalne, političke i ostale razlike i na njima zasnovana različita iskustva. Ovaj postupak tekstu daje privid reprezentativnosti. Ta dva postupka omogućavaju autorki da istovremeno govori u ime drugih i da svom govoru dâ autoritet istine⁵

(298)

Nadalje, analize ženskih časopisa pokazale su kako se u časopisima pojavljuje više glasova te kako se časopisi čitateljicama najčešće obraćaju glasom prijatelja/ice (Sivrić, 2013 :107) ili, u slučaju časopisa namijenjenih mlađim ženama, glasom "starije sestre" (Talbot prema: Sivrić, 2013 :107). Veljača u svojim kolumnama često koristi glas prijateljice/starije sestre. Tako na primjer, pišući u prvom licu o strahovima i nedoumicama Veljača preuzima glas prijateljice koja dijeli svoje dileme sa prijateljicama (čitateljicama): "Jeste li se ikada ulovili da, kad netko dolazi "vidjeti stan", trčkarate za njim i objašnjavate "zapravo smo htjeli bež, ali nije bilo..", "kupaonicu ćemo uređivati iduće godine..."? Ja jesam" (Veljača, 2009 :171). Ponekad pak preuzima glas starije sestre, nekoga tko je stekao određeno iskustvo te može upozoravati i savjetovati čitateljice: "Oprez, djevojke! Vitez iz bajke pretvorio se u ništariju u stvarnosti ... Znam da je to iznenađujuće i bolno za ego, ali zaista je tako ..." (20). Vještom kombinacijom načina obraćanja, kao i ispreplitanjem prvog lica jednine sa prvim licem množine, Veljačina kolumna ostavlja dojam zajedničkog "ženskog teritorija" (Winship prema: Grdešić, 2013 :63) na kojem se žene mogu susresti i "razgovarati" o svojim problemima/željama/doživljajima – svojevrsan oblik fiktivnog zajedništva.

Glasove prijateljice/starije sestre, kao i ispreplitanje prvog lica jednine sa prvim licem množine koji u kombinaciji stvaraju dojam fiktivnog zajedništva, u ovome slučaju promatram kao "pomoćni" interpelativni moment. Osjećaj prisnosti, kao i zajedničkog, dijeljenog ("ženskog") iskustva stvoren opisanim postupcima, zamagljuje činjenicu kako subjektna pozicija kakvu bi "u stvarnosti" zauzimala reprezentacija žene stvorena narativom Jelene Veljače nije jednako dostupna svim ženama. U nedostatku i/ili nemogućnosti kreacije identiteta koji bi označio uspješno spajanje na subjektnu poziciju (Hall, 2006b :362) kreiranu Veljačinim narativom, pojedinkama preostaje

5 Iako Drezgić i Žarkov ovu vrst lingvističke analize primjenjuju na tekstove Slavenke Drakulić o Istočnoj Europi i bivšoj Jugoslaviji, ja smatram kako je takva analiza primjenjiva i na tekstove Jelene Veljače budući da se u oba slučaja radi o istim postupcima dokumentarizma i poopćavanja

mogućnost zauzimanja nekih drugih, njima dostupnijih subjektivnih pozicija s tim da se reprezentacija žene stvorena Veljačinim narativom promatra kao svojevrsno "idealno ja". Unatoč mogućem prigovoru kako čitateljicama kolumne ona može služiti kao izvor užitka "... u isprobavanju različitih uloga putem mašte", dakle, bez namjere "... da se te uloge zauzmu i u stvarnosti" (Grdešić, 2013 :189), mislim kako nerazjašnjena priroda odnosa, "korespondencije" (Hall) između pojedinca i određene subjektivne pozicije, ostavlja mjesta sumnji u (potpunu) racionalnu kontrolu pojedinca nad "zovom reprezentacije"⁶.

Ako se vratimo na Dudinu tvrdnju kako je "... početak novog tisućljeća u Hrvatskoj obilježen stvaranjem novog dominantnog identiteta – potrošača, odnosno potrošačice ..." (prema Grdešić, 2013 :95) te ako prihvatimo tvrdnju kako "moderni PR" stvara iluziju kako "konzumiranje i posjedovanje proizvoda kreira i osobnost, karakter, identitet" (Hromadžić, 2008 :11,12), onda možemo početi govoriti o tržišnoj vrijednosti ženske popularne kulture, u ovom slučaju o tržišnoj vrijednosti kolumni Jelene Veljače.

3.4 TRŽIŠNA VRIJEDNOST ŽENSKE POPULARNE KULTURE

Što podrazumijevamo pod "tržišnom vrijednosti ženske popularne kulture"? Ako želimo raspravljati o tržišnoj vrijednosti ženske popularne kulture onda je potrebno osvrnuti se na pojam potrošnje. U tom smislu potrebno je napraviti distinkciju između poimanja određenog (ženskog) polupularnokulturnog proizvoda kao robe te poimanja ženske popularne kulture kao "mjesta" artikuliranja određenih vrsta identiteta koji, da bi bili "zauzeti" ili "ostvareni" u "stvarnom životu" zahtijevaju potrošnju koja se ne iscrpljuje samom konzumacijom dotičnog popularnokulturnog proizvoda.

Iako će u nastavku rada više pažnje biti poklonjeno potonjoj konceptualizaciji ženske popularne kulture, za početak je potrebno ukratko se osvrnuti na konzumaciju Veljačine kolumne kao kulturnog proizvoda. Fiske (prema: Grdešić, 2013) uvodi distinkciju između "... financijske ekonomije i kulturne ekonomije, što posebno dolazi do izražaja kada je riječ o kulturnim proizvodima". Fiske tvrdi kako, budući da kulturni proizvodi "nemaju jasno definiranu uporabnu vrijednost", u kulturnoj ekonomiji "izbor jednoga proizvoda pred drugima za potrošača postaje

6 Važno je napomenuti kako ovaj rad ne isključuje mogućnost različitih interpretacija, odnosno dekodiranja medijskih sadržaja. Prihvaćam tvrdnju Stuarta Halla (2006a) kako "... budući da nema nužne podudarnosti između kodiranja i dekodiranja, ono prvo može "preferirati", ali ne može propisati ili jamčiti drugo, koje ima vlastite uvjete opstanka" (136). Iako je dekodiranje teksta moguće u; dominantno-hegemonijskom, pregovaračkom i opozicijskom kodu (136,137,138), ovaj rad nije prvenstveno fokusiran na analizu recepcije Veljačinih kolumni, i stoga se u njemu ne bavim potencijalnim pregovaračkim ili opozicijskim čitanjima

izbor značenja, zadovoljstva i društvenog identiteta" (202). Potrošnja (čitanje) Veljačinih kolumni u tom smislu počiva na njezinoj sposobnosti da korespondira sa društvenim identitetima potrošača koji uslijed te korespondencije dobivaju legitimaciju koja je izvor zadovoljstva. Takva vrst analize naglasak stavlja na recepciju određenog (kulturnog) proizvoda te polazi od pretpostavke kako će potrošači konzumirati određeni proizvod dok god "... je predodžba o njima koju im on nudi uskladiva s njihovim jastvima izvan teksta" (McRobbie, 2006 :190).

Iako su uvidi o moći potrošača iznimno vrijedni i primjenjivi na mnoge kulturne proizvode, u slučaju Veljačinih kolumni moguće je samo spekulirati o zadovoljstvu/nezadovoljstvu čitatelja/ica. Ženskih žanrovi poput, na primjer, ženskih časopisa, *chick lita* ili romantičnih komedija su "samostalni" kulturni proizvodi koji na tržištu funkcioniraju kao odvojene kategorije. Moć potrošača u tom smislu možemo promatrati kao odluku o potrošnji; ako određeni proizvod ne podržava značenja, ne korespondira (legitimira) sa društvenim identitetom te ako njegova potrošnja ne pričinja zadovoljstvo, potrošač svoje neslaganje može iskazati tako da odbije kupiti taj proizvod. Međutim, Veljačina kolumna je dio Jutarnjeg lista, dnevnih novina čije čitateljstvo je daleko diferenciranije. Iako poimanje Veljačine reprezentacije žene počiva, među ostalim, i na pretpostavci kako "percepcija i artikulacija identiteta ... je presudna za kulturne proizvođače stoga što, dok se bore da konkuriraju u kompetitivnoj komercijalnoj sferi, moraju predstaviti i konstrukciju i sebe samih i svojih pretpostavljenih potrošača" (Gough-Yates prema: Grdešić, 2013 :205), ta ista pretpostavka vrijedi i za Jutarnji list u cjelosti. Uredništvo Jutarnjeg lista zasigurno na umu ima, kako vlastiti, tako i identitet pretpostavljenog čitatelja/ice, no budući da se radi o masovnom mediju, identiteti o kojima je riječ nisu toliko fiksni kao u slučaju "samostalnih" kulturnih proizvoda namijenjenih publici koja je diferencirana prema veoma specifičnim spolnim, klasnim i kulturnim (da nabrojim samo neke) osima. Iako se spolno, klasno i kulturno diferencirani čitatelji Jutarnjeg lista ne moraju slagati ili uživati u svim sadržajima koji su u novinama ponuđeni, upravo ta višestrukost sadržaja upućuje na široko definirani identitet samog lista tako da kupovanje ili ne kupovanje Jutarnjeg možemo promatrati kao signal generalnog zadovoljstva/nezadovoljstva ponuđenim identitetom (identitetima), ali ne i njegovim posebnim dijelovima. Ukratko, kupovanje ili ne kupovanje Jutarnjeg lista samo po sebi nije valjani indikator zadovoljstva/nezadovoljstva društvenim identitetom i značenjima posredovanim Veljačinom ženskom kolumnom. U tom smislu, ovaj osvrt na Veljačinu kolumnu kao robu služi prvenstveno kao faktor u razjašnjavanju uloge koju ženska popularna kultura zauzima u procesima potrošnje. Dakle, iako je moguće promatrati (ženske) popularnokulturne proizvode kao robu samu po sebi, u slučaju Veljačine kolumne takav pristup nailazi na opisane poteškoće.

Međutim, tržišnu vrijednost ženske popularne kulture možemo proučavati i ako žensku popularnu

kulturu promatramo kao "mjesto" artikuliranja određenih vrsta identiteta koji, da bi bili "zauzeti" ili "ostvareni" u "stvarnom životu" zahtijevaju potrošnju koja se ne iscrpljuje samom konzumacijom dotičnog popularnokulturnog proizvoda.

Analiza reprezentacije žene stvorene Veljačinim narativom pokazala je kako ta reprezentacija, među ostalim, predstavlja ambicioznu i zaposlenu ženu, ženu koja je mlada, lijepa i njegovana te dovoljno zarađuje da bi mogla, sa svojim prijateljicama, uživati u ekskluzivnim potrošačkim dobrima, kao i u ženskoj popularnoj kulturi. To je reprezentacija koja implicira potrošnju kao sastavni dio ženskog identiteta, bilo da se radi o potrošnji usluga koje pomažu u odražavanju njegovanog izgleda, o potrošnji "lijepih stvari" ili o potrošnji ženske popularne kulture. Budući da je Veljačina kolumna dio dnevnih novina, ona nije na direktan način ovisna o oglašivačima čiji oglasi bi ju pretvorili u izlog robne kuće (odnosno kolumna nije ništa ovisnija o reklamama negoli što je to Jutarnji list u cjelosti). Međutim, unatoč odsutnosti reklama koje bi samo čitateljicama kolumne nudile točno određene proizvode, Veljačinu reprezentaciju žene karakterizira ideja "potrošačke ženstvenosti" (Talbot prema: Sivrić, 2013 :106), odnosno ono što je moguće iščitati iz njezine reprezentacije žene jest ideja kako "ženstvenost uključuje, između ostalog i određeni način potrošnje ..." (Sivrić, 2013 :104).

Već je rečeno kako Veljačina reprezentacija žene interpelira pojedinke koje onda u diskursu zauzimaju dostupne subjektne pozicije s tim da je reprezentacija u tom slučaju pojmljena kao svojevrsno "idealno ja". Hall (2006b) smatra kako se subjekti "ulančavaju" u tok diskursa tako što zauzimaju određene identitete; "identiteti su stoga točke privremenog spajanja na subjektne pozicije koje za nas konstruiraju diskurzivne prakse" (362). Jedna od karakteristika "potrošačkog kapitalizma" kako ga naziva Hromadžić (2008) jest ideja kako "konzumiranje i posjedovanje proizvoda kreira i osobnost, karakter, identitet" (11,12). Potrošački kapitalizam preferira ideju stjecanja identiteta putem potrošnje. U slučaju Veljačine reprezentacije žene možemo govoriti o "potrošačkom identitetu" dakle, u Veljačinom se narativu žena konstituira kao subjekt, među ostalim, i putem potrošnje. Budući da se radi o reprezentaciji, predodžbi, ona je po samoj definiciji nedostupna te funkcionira kao ideal, odnosno kao "potrošačko-identitetska ... želja"⁷ (11) dok su realne subjektne pozicije otvorene narativom, zapravo pozicije potrošačica. U "stvarnosti" pojedinke mogu zauzeti poziciju potrošačica s tim da će ta pozicija biti određena konkretnim materijalnim mogućnostima. Međutim, reprezentacija žene kakvu stvara Veljača funkcionira kao ideal te "nije važno" ako konkretna žena ne može prakticirati luksuznu potrošnju kakva

7 Iako Hromadžić prvenstveno govori o marketingu koji funkcionira na "... principu proizvođenja želje i obećanja o užitku ..." (21) smatram kako reprezentaciju žene također možemo promatrati kao svojevrsan generator želje, iako je ta želja ponešto neusmerenija negoli u slučaju reklame za točno određeni proizvod. U tom smislu Veljačinu reprezentaciju žene možemo promatrati kao generator neuhvatljive ali snažne konzumerističke želje

karakterizira samu reprezentaciju žene.

Bitno je naglasiti da kada govorimo o reprezentaciji koja implicira potrošačku ženstvenost nije važan točno određeni proizvod čiju potrošnju bi reprezentacija podrazumijevala već potrošnja kao takva, odnosno potrošnja kao integralni dio (ženskog) identiteta. Kapitalistička proizvodnja nudi različite robe za pojedince različitih platežnih mogućnosti. U tom smislu se Veljačina (2009) opaska kako nam "dobre high-street kopije skupih firmatno brendova omogućuju ... i lažne Chanel kamelije i retro James Dean starke" (171) doista može shvatiti kao instruktivna; ako su za pojedinu ženu Chanelove kamelije jednako nedostižne (zbog platežnih mogućnosti) kao i Veljačina reprezentacija žene (koja je nedostižna sama po sebi), ta žena svejedno može zauzeti subjektivnu poziciju gradeći identitet potrošnjom "dobrih kopija".

3.5 FEMINIZAM U VELJAČINIM KOLUMNAMA

Analizirajući tematsku podjelu Veljačinih kolumni, kao i reprezentaciju žene koju Veljačin narativ ostvaruje i čini dostupnom ustvrdila sam kako je feminizam jedan od elemenata koji se često provlači kroz tekstove te, artikuliran sa ostalim elementima, tvori Veljačinu reprezentaciju žene. Na ovome mjestu želim pobliže pojasniti o kakvom se feminizmu radi, te propitati njegov potencijal za transformaciju društvene stvarnosti.

Analiza kolumni pokazuje kako su aspiracijski feminizam (Janice Winship) i/ili konzumeristički feminizam (Nina Power) prikladni teorijski okviri unutar kojih je moguće smjestiti feminizam Jelene Veljače.

Ideologija aspiracijskog feminizma "... premda naglašava važnost "ženskog svijeta" i "femininih interesa", malo toga poduzima kako bi se individualni problemi počeli shvaćati kao kolektivni i kako bi se drugorazredni položaj "ženskog svijeta" prikazao kao posljedica odnosa moći u društvu" (Winship prema: Grdešić, 2013 :64). Veljača (2012) se u kolumnama često osvrće na nejednake odnose moći među spolovima; na primjer:

Zašto je teže ženama koje pišu? Evo moje teorije. Frajer koji piše je Bog, čije se stvaranje umjetnosti smije omesti samo ako je vani, primjerice, apokalipsa, a i u tom slučaju – samo možda. Žena koja piše radi to još uvijek poput Ivane [Brlić - Mažuranić], između kuhanja temeljca i kupanja djeteta

Ili:

Dok su se sve žene moje generacije morale već u srednjoj školi opredijeliti hoće li biti ambiciozne karijeristice ... ili obožavane Najpopularnije ... [te] kasnije hoće li početi ozbiljno raditi i boriti se za svoj prostor i plaću izguravajući duple satove u usporedbi sa svojim kolegama, koji su samim rođenjem predodređeni za karijeru ...

(2009: 26,27)

S te strane nije moguće reći kako Veljača promatra ženske probleme isključivo kao individualne probleme; ona aludira na šire društvene strukture i odnose moći, no problem takve vrste povezivanja, ili možda bolje reći referiranja, jest u njegovoj kritičkoj impotentnosti. Ako prihvatimo kako se društveno – kulturalna kategorija roda uspostavlja procesnom interakcijom i nadodređivanjem različitih razlikovnih determinanti: rasnih, klasnih, etničkih, seksualnih i kulturalnih (Rich i Scott prema: Biti, 2000 :125,126), te ako se podsjetimo na Veljačino (2012) određenje vlastite kolumne kao "kolumne o ženama" (12) onda postaje jasno kako njezino referiranje na, nazovimo to rodnom nepravdom, nije isto što i zastupanje i argumentiranje strukturalnih prepreka emancipaciji žena. Upravo zato što su sve razlikovne determinante čija interakcija uspostavlja kategoriju roda supsumirane pod odredbenu spolnu razliku predstavljenu specifičnom reprezentacijom, Veljačino referiranje na nejednake odnose moći u društvu prije funkcionira kao daleki odjek koji počinje i završava nadijevanjem imena određenim fenomenima poput "klasičnog šovinističkog društva [hrvatskog]" (2009 :164) negoli kao zastupanje i argumentiranje strukturalnih prepreka emancipaciji žena.

Pitanje koje je na ovom mjestu moguće postaviti tiče se kritičke potentnosti same ženske kolumne kao narativa ženske popularne kulture; je li uopće moguće (i potrebno) da ženska kolumna bude kritički, odnosno politički relevantan faktor koji bi mogao/trebao ukazivati na strukturalne prepreke ženskoj emancipaciji? Kako bismo odgovorili na to pitanje potrebno se vratiti na Dudinu (2002) koncepciju kulture kao nehomogene cjeline te na poimanje modernih društava kao društava diferenciranih prema klasnim, rodnim, rasnim, nacionalnim, religijskim, političkim i obrazovnim osima, odnosno na dinamiku društvene moći kodiranu u polju (popularne) kulture (23,24). Duda zaključuje da, ako je kulturalna "... proizvodnja značenja ... neodvojiva ... od društvene strukture i može se objasniti jedino u odnosu na nju i njezinu povijest", onda se sukob proizašao iz nejednakih odnosa moći u društvu, u polju kulture manifestira kao "sukob oko značenja" (24). Veljača odabire

elemente određenih diskursa te ih artikulira na određeni način čime proizvodi značenje, odnosno stvara reprezentaciju žene. Ako prihvatimo Dudino (2002) shvaćanje reprezentacije kao

... jedan od ključnih termina u proučavanju kulture, važan ... dio procesa proizvodnje i razmjene značenja u kulturi, odnosno tvorbe kulture kao poprišta sukoba oko značenja. Uključuje niz mehanizama i strategija koje raspolažu sistemima znakova (jezik, slike, zvukovi itd.), dakle tekstovima i diskurzima, i okupljaju se oko odnosa znanja i moći, njihove socijalne konfiguracije, politike značenja, diskurzivne zastupljenosti i prisutnosti, odnosno zakinutosti i nevidljivosti (rodnog, rasnog, dobnog, klasnog itd.). Ukratko: dominantni modeli reprezentacije istodobno su, naravno, i modeli nadziranja značenja

(27)

onda postaje jasno kako politička važnost Veljačine kolumne počiva na činjenici da Veljačina reprezentacija žene ulazi u javni diskurs (putem masovnog medija), a time i u borbu oko značenja, kao reprezentant "ženskog iskustva", odnosno bivanja ženom. Veljačin diskurs (reprezentacija) tako postaje jedan od mnoštva diskursa kojima je premreženo polje kulture i koji se međusobno nadmeću za prvenstvo u nadziranju značenja, u ovom slučaju značenja kategorije "žena".

S druge strane, pokazalo se kako su nejednaki odnosi (rodne) moći u društvu kodirani u polju popularne kulture među ostalim i na način da popularnu kulturu dijele na "žensku" i "mušku" s tim da se češće naglašava kako je određeni popularnokulturni proizvod namijenjen ženama dok je "muška" popularna kultura konceptualizirana kao "ljudska" te ju nije potrebno rodno označavati (Gledhil prema: Grdešić, 2013 :58). Posljedica toga jest da je "ženska" popularna kultura, upravo zbog svog "posebnog" interesnog i tematskog dometa (ženska publika i koncentracija na osobno i privatno), pojmljena kao apolitična i trivijalna. Raspravljajući o čestim optužbama za trivijalnost i apolitičnost ženskih žanrova, Grdešić (2013) upozorava kako su "ženski žanrovi ... barem minimalno politični jer nude ... mogućnost ženske žudnje i ženske točke gledišta, kao i različite, u velikoj mjeri suprotstavljene reprezentacije ženstvenosti te tako – poput feminizma – sudjeluju u borbi za dominaciju oko značenja kategorije "žena" " (70). Dakle, osim što naglašava, kao i Duda, "sukob oko značenja", Grdešić razmatra političku vrijednost ženskih žanrova kao mjesta na kojem je moguće artikulirati ženski svjetonazor i ženske probleme kao politička pitanja. Unatoč percepciji kako je naglasak na osobnom i privatnom znak trivijalnosti ženskih žanrova, sama činjenica da se, na primjer, "... ženski časopisi bave "ženskim svijetom", a ne slobodnim vremenom i hobijima

poput muških otkriva kako žene nemaju kulturu i svijet izvan ružičastog geta koje ne bi kontrolirali i posredovali muškarci ..." (Winship prema: Grdešić, 2013 :63). Dakle, ženska popularna kultura ima potencijal da ponovno uspostavi osobno kao političku kategoriju. Međutim, taj potencijal "ružičastog geta" u kojeg patrijarhat smješta žene i žensku popularnu kulturu gubi se u trenutku kada "prostor susreta žena" postane sam sebi svrhom, odnosno kada izostanu pitanja koja nastoje uvidjeti zbog čega je uopće samostalni "ženski svijet" moguć jedino u getoiziranim narativima ženske popularne kulture. Riječima Janice Winship (prema: Grdešić, 2013):

Časopis [ili kolumna] smješta čitateljice u "fiktionalnu zajednicu" ... te im osigurava prostor u kojem se mogu susresti kao "žene". Ženski časopisi pružaju podršku, utjehu i nadu te "samoafirmaciju ženskog svijeta", no ta je njihova "pozitivna strana" kompromitirana nedostatkom analize i razumijevanja društvenih – a ne samo osobnih – razloga koji su doveli do različitih ženskih iskustava predstavljenih u magazinu

(145)

Takva vrst feminizma:

... liberalni, "aspiracijski feminizam" utemeljen na "ideologiji kompetitivnosti i individualnog uspjeha" ... "ograničen [je] u onome što može postići za žene" jer je potpuno predan "ženskom pobjeđivanju" ... Međutim, posrijedi je ideologija na kojoj je naše društvo izgrađeno – kapitalistička ideologija kompetitivnog individualizma. Na taj način *Cosmo* pristupa i seksu i poslu, te stoga nema razumijevanja za kolektivnu, društvenu akciju i kolektivne uspjehe jer se nalaze na " "pogrešnoj strani" kapitalističke jednadžbe, podsjećajući tako na klasnu politiku, sindikalnu militantnost i disrupciju; *Cosmo* nagrađuje individualni, a ne politički uspjeh

(146)

Dakle, sama činjenica da se radi o narativu ženske popularne kulture čini Veljčinu kolumnu političnom; reprezentacija žene koju ona nudi uključena je u kulturnu borbu oko značenja kategorije "žena". Također, ženska kolumna ima potencijal da teme koje obrađuje artikulira kao politička

pitanja. Međutim, uzimajući u obzir određenje Veljačinog feminizma kao aspiracijskog feminizma, odnosno supsumaciju razlikovnih determinanti pod odredbenu spolnu razliku predstavljenu specifičnom reprezentacijom ispostavlja se kako se političnost ženske kolumne ostvaruje upravo kao apolitičnost aspiracijskog feminizma. Veljačina kolumna je politična u smislu da ne zadire u postojeći politički *status quo*. Zagovaranje strukturalnih prepreka emancipaciji žena isključilo bi mogućnost homogenizacije, odnosno supsumacije razlikovnih determinanti pod odredbenu spolnu razliku čime bi se omogućilo otvaranje čitavog problematičnog polja intersekcionalnosti roda klase, kulture (da navedem samo neke) čime se oblikuju specifična, individualna iskustva opresije i/ili zaklnutosti, nesvodiva na puku rodnu razliku.

Na ovom mjestu osvrnut ću se na element socijalizma koji je prisutan u Veljačinom pisanju te propitati može li prisutnost socijalističkih značenja u Veljačinom narativu predstavljati svojevrsan antipod političkoj impotentnosti aspiracijskog feminizma. Kao što je rečeno u prvom poglavlju, Veljača često spominje socijalizam te "posuđuje" određene elemente "socijalističkog rječnika". Iščitavanjem kolumni postaje očito kako socijalistička značenja upotrebljava na dvojak način; s jedne strane, ona ironizira određene situacije tako što u tekst komponira neke parole ili riječi iz perioda socijalizma, na primjer: "... kad mi je nekidan jedan prijatelj, kojem sam pomagala riješiti ljubavne probleme (situacija se može svesti na kodni naziv *Ljubavnica ili žena? Pomagajte drugovi!*) rekao ..." (Popović – Volarić, 2012 :138) ili u slučaju zakletve kako neće upasti u blagdansko potrošačko ludilo: "... zaklinjem se na Titovu pljuvačku..." (61).

S druge strane, (manje) ironična inkorporacija socijalističkih značenja u tekst odvija se kada u prvom licu piše o razlici prošlosti i sadašnjosti personificiranoj u razlici između vlastitih roditelja i njihove djece: "... [roditelji su bili] (ateisti skloni liberalnom odgoju, drugu Titu, ali i samostalnoj Hrvatskoj, obrazovanju o religijama, ali ne i odgoju u vjeri) i nas [ona i brat], djecu, male kapitalističke zvijeri u nastajanju" (Veljača, 2009 :116) ili kada se pita kada su ona i njezine prijateljice "... zaboravile da želimo biti Rosa Luxemburg?" (73). Simptomatsko provlačenje socijalističkih značenja kroz tekstove odraz je onoga što Duda (prema: Grdešić, 2013) naziva "socijalističkom crijepnom podlogom" (95). Upotrebom ironije Veljača se poigrava sa socijalističkim značenjima, ali čak i kada je ironija manje prisutna, Veljača ne propituje socijalističke vrijednosti kao potencijalnu alternativu kapitalističkim vrijednostima već socijalističke vrijednosti promatra kao prošlo svršeno vrijeme koje jest obilježilo njezino odrastanje, ali je lišeno potencijala za transformaciju sadašnjosti. U Veljačinom pisanju socijalizam je artikuliran sa ostalim elementima tako što je smješten u prošlost te poprima formu poluironične nostalgije, lišene kritičkog potencijala. Aludiranje na socijalizam tako funkcionira isto kao i aludiranje na nejednake odnose moći u društvu; kao daleki odjek, a ne kao ozbiljna alternativa

postojećem društveno – političkom *statusu quo*.

Kao što smo vidjeli, aspiracijski feminizam je naziv za specifičnu artikulaciju određenih feminstičkih elemenata i kapitalističke logike. Duggan (prema: McRobbie, 2009) iznosi sličnu tvrdnju. Ona smatra kako je "... implantacija tržišne kulture ... u sva polja svakodnevnog života jedna od ključnih značajki neoliberalizma [isto kao što je] podrivanje antihijerarhijskih borbi društvenih pokreta prioritet unutar neoliberalnih diskursa" (29).

Prodor neoliberalne logike/tržišne kulture u sva polja života, vidljiv je i u Veljačinoj artikulaciji feminizma sa ostalim elementima koji čine reprezentaciju žene.

Na jednom od ilustrativnijih mjesta na kojem se očituje Veljačino pristajanje na kapitalističko – konzumerističku ideologiju⁸ nauštrb dublje analize strukturalnih prepreka ženskoj (možda ne samo ženskoj već općenito ljudskoj) emancipaciji ona piše:

[Kao djeci ženama su čitane bajke sa sretnim završetkom] Dvadeset godina kasnije, i netko se čudi zašto novi kaputić liječi slomljeno srce? Zašto nam boje dižu dan, a priče o ljubavi koja je jača od svih nedaća i zala vraćaju vječni osmeh na lica? Ne, to nije glupost, to je povratak u blagodat bezbrižnog odrastanja – malo veselja, malo ljepote usred hrpetine problema, briga, minusa, tuge, nesreće. Frivolno, glupo površno? To je sve osim površno, štoviše, baš suprotno od toga: to je mudri fiks srećom, pametniji od vječne namrgođenosti i kroničnog bijesa prema životu u koji pesimisti često upadaju, zdraviji od Prozaca

(2009 :112)

Feminizam lišen političke i ekonomske kritike često završava figurom feministice koja, umjesto da se angažira na području društvene kritike, biva svedena na potrošačku nišu. Power (prema: Grdešić, 2013) "... taj suvremeni feminizam naziva "konzumerističkim" ("potrošačkim") feminizmom, odnosno "Feminizmom TM", te podcrtava "nevjerojatnu sličnost između 'oslobađajućeg' feminizma i 'oslobađajućeg' kapitalizma, i način na koji žudnja za emancipacijom počinje izgledati kao nešto potpuno zamjenjivo žudnjom da jednostavno kupujete još stvari" (255). Pišući o poslovnim i privatnim bitkama "... loš brak ili loš posao, dođe nam na isto, ostajemo unutra samo zato što se

8 Značenje riječi "ideologija" preuzimam od Barkera i Galasińskog (2001) koji ideologiju poimaju kao "... oblik znanja/moći korišten kako bi se opravdali postupci pojedinih osoba ili grupa, a koji imaju specifične posljedice po odnose moći. Tako pojmljena, ideologija nije nešto što bi bilo suprotstavljeno istini" (25)

panično bojimo što je iza onih vrata na kojima piše: IZLAZ U SLUČAJU NUŽDE" (2009 :74), Veljača vezuje simboliku borbe uz simbole potrošačke kulture:

Dok Dečko pakira stvari u kutije koje ćemo vrlo brzo prenijeti u zajednički stan , pita me može li spremi i Balenciagin maslinasto – zeleni napoleonski kaput, kupljen prošle godine, u jeku privatne revolucije. Nasmijem se, i, dok ga odijevam, shvaćam da je krenuti u bitku možda najteži dio promjene

(76)

Iz dosadašnje analize pokazuje se kako Veljača u svom narativu artikulira feministička (i socijalistička) značenja sa ostalim elementima na način koji ih "prazni" od njihovog originalnog sadržaja. Pod "originalnim sadržajem" mislim na njihovu političku komponentu, odnosno na politički artikulirano nezadovoljstvo postojećim društvenim i ekonomskim odnosima te usmjerenost na promjenu. U tom smislu ja ne homogeniziram i ne suprotstavljam feminizam "kakav je bio" Veljačinom feminizmu već propitujem mogućnosti koje otvara artikulacija elemenata diskursa kakvu nalazimo u Veljačinom narativu. Ako prihvatimo Hallovu (1989) tvrdnju kako "... nije riječ o tome da se društvene snage, klase, skupine, politički pokreti itd. najprije jedinstveno konstituiraju pomoću objektivnih ekonomskih uvjeta, a zatim da iz njih iznikne jedinstvena ideologija" već da skupina pojedinaca postaje "... ujedinjenom društvenom snagom time što se konstituira kao kolektivan subjekt, s ideologijom koja ujedinjuje" (2311), onda je moguće postaviti pitanje o mogućnostima koje pruža Veljačin diskurs; otvara li on mogućnost konstitucije žena kao društvene snage, i kakvu ideologiju im stavlja na raspolaganje? Ako uzmemo u obzir "potrošačku ženstvenost" kao dio ženskog identiteta, te njezinu artikulaciju sa apolitičnim aspiracijskim i/ili konzumerističkim feminizmom sa njihovim pristajanjem na individualističku, kapitalističko – konzumerističku ideologiju nauštrb dublje analize strukturalnih prepreka ženskoj (možda ne samo ženskoj već općenito ljudskoj) emancipaciji, onda postaje jasno kako se vezivanje pojedinaca i njihovo artikuliranje pomoću takve ideologije svodi na izgradnju (prvenstveno) potrošačkih subjektivnosti. U tom smislu primjerenije bi bilo govoriti heterogenoj skupini potrošačica čija se političnost svodi na pristajanje uz postojeći društveno – ekonomski poredak negoli o političkoj sili usmjerenoj na promjenu postojećeg stanja.

3.6 REPREZENTACIJA ŽENE KAO NOVO LICE RADA

Do sada je mnogo rečeno o elementima od kojih Veljača gradi svoj narativ i reprezentaciju žene. Ako sumiramo ispada kako Veljača gradi reprezentaciju mlade, uspješne, lijepe i njegovane poslovne žene. Implicitna pretpostavka takve vrste ženstvenosti je potrošnja (usluga, materijalnih dobara te (popularne) kulture), te svijest o prošlosti, odnosno o periodu socijalizma te o feminizmu s tim da su feministička i socijalistička značenja artikulirana na način koji ne zadire u postojeći društveno – politički *status quo*.

Na ovome mjestu želim se pozabaviti pitanjem pristupa javnom diskursu. Konkretno, zanimaju me mogući razlozi zbog kojih je kolumnistički prostor u Jutarnjem listu kao masovnom mediju ustupljen Jeleni Veljači.

Michel Pecheux (prema: Mills, 2001) u svojem je poimanju diskursa osobitu pažnju posvetio pitanjima pristupa; "... dok se Foucault bavi relativno stabilnom idejom pristupa diskursima, Pecheuxa brine to što, na primjer, ljudi koji su klasno deprivilegirani zbog manjkavog pristupa obrazovanju, znanju i mrežama informacija i kapitala, iz tih istih razloga nemaju lak pristup diskursima" (14). U analizi koncepta autorstva napomenula sam kako, osim reprezentacije žene koju Veljača stvara svojim narativom, postoji i medijska reprezentacija same Jelene Veljače. Opisala sam neke karakteristike reprezentacije Jelene Veljače a u daljnjem sam radu zaključila kako time što ovjerava teme kolumni, reprezentacija Jelene Veljače ovjerava i Veljačinu reprezentaciju žene. Zbog iznimne sličnosti dviju reprezentacija ustvrdila sam kako, u čitateljskoj percepciji, te dvije reprezentacije postaju međusobno zamjenjive, odnosno međusobno legitimirajuće. Međutim, Jelena Veljača kao medijska reprezentacija postojala je i prije nego što je Veljača postala kolumnistica Jutarnjeg lista. Zahvaljujući Veljačnim ulogama u domaćim telenovelama "Villa Marija" (2004 – 2005), "Ljubav u zaleđu" (2005 – 2006), njezinom koautorstvu scenarija telenovele "Ponos Ratkajevih" (2007 – 2008), kao i medijski popraćenom ljubavnom životu i modnim odabirima, javnosti je bila dostupna reprezentacija Jelene Veljače, njezin imidž. Pretpostavljam kako je Jeleni Veljači ustupljen kolumnistički prostor, a time i pristup javnom diskursu dijelom i zbog kvalitete reprezentacije Jelene Veljače u medijima. Kolumna "o ženama" već je unaprijed bila ovjerena medijskom reprezentacijom Jelene Veljače, što se odrazilo i u tekstualno – vizualnoj opremi njezine prve kolumne (Jutarnji list, 11.7.2008.); uz nekoliko fotografija Veljače koja, lijepo odjevena, u visokim potpeticama, sa *laptopom* ispod ruke, "nabada" po raskopanoj ulici, uz naslov "Kolumna Jelene Veljače" stoji podnasov: "Ni zbog bagera ne odustajem od visokih potpetica" te popratni tekst:

Glumica i scenaristica koja obožava pisanje – već je grozničavom

brzinom napisala tridesetak epizoda svoje nove TV serije – analizira moderni paradoks: zašto nam je tako teško povjerovati da umjetna plavuša može biti uspješna u nečemu što nije hodanje po pisti

Osim medijske reprezentacije Jelene Veljače koja je zasigurno odigrala ulogu u olakšavanju pristupa medijskom diskursu putem kolumne, potrebno je usmjeriti pažnju i na Veljačinu reprezentaciju žene. Budući da kolumna izlazi već sedam godina pitanje koje se nameće jest: igra li i kvaliteta Veljačine reprezentacije žene neku ulogu u dugotrajnom kolumnističkom angažmanu Jelene Veljače?

U Veljačinoj reprezentaciji žene, osim naglaska na potrošnji kao sastavnom djelu ženskog identiteta, velik je naglasak stavljen na rad izvan kuće, odnosno na karijeru. Već je rečeno kako Veljača radi distinkciju između neplaćenog rada u kućanstvu te plaćenog rada izvan kuće te kako priznaje vrijednost obaju vrsti rada. Međutim, Veljača eksplicitno daje prednost plaćenom radu izvan kuće, odnosno karijeri. Često u kolumnama u prvom licu piše o umoru od posla, o želji za odmorom te na taj način propituje svoju odluku da (mnogo) radi;

... može li dvadesetsedmoipolgodišnja cura popute mene, odgajana tako da je se tjera iz kuhinje i forsira na intelektualne napore, odrasla uz jasnu želju da bude ravnopravna, a nikad podređena, da bude samostalna, financijski neovisna, da odgodi majčinstvo do "pravog trenutka" ... da uspije, uspije, uspije ... uz poneku žrtvu propale veze i iznevjerene ljubavi, no uz obećano zadovoljstvo najopasnijeg opijuma 21. stoljeća: moć i uspjeh... može li takva djevojka pronaći smisao u modelu života kakav je nekad davno vodila njezina voljena baka? Postoji li sreća u kuhinji, i ako postoji, kako mi je do sada promaknula?

(Veljača, 2009 :86)

Međutim, čak i nakon takvog propitivanja, i nakon zaključka kako je "... voditi kućanstvo težak, često samotna i ponekad beznadan posao, ali i da žena može biti ispunjena bez stalne vanjske konfirmacije", zaključuje kako je "... hvala Bogu, upravo dogovorila novi posao" (89). Slični zaključci poput: "... *Da, naravno da ću ići. A kad ću raditi ako ne sada?*" (Popović – Volarić, 2012 :22) provlače se kroz kolumne stvarajući reprezentaciju mlade, zaposlene i uspješne žene.

Budući da su, kako je već rečeno, društvene promjene u Hrvatskoj krajem 1990 – tih i početkom

novog tisućljeća doživljene kroz ideju o tržišnoj privredi te stvaranjem dominantnog potrošačkog identiteta (Duda prema: Grdešić, 2013 :94,95), onda je jasno kako potrošačka ženstvenost koja odlikuje Veljačinu reprezentaciju žene, odgovara realnosti "potrošačkog kapitalizma" (Hromadžić). Međutim, potrebno se osvrnuti i na pitanje rada, kao pokretača (svake) ekonomije. Već sam spomenula kako je egalitarnistička politika socijalizma poticala žene na zapošljavanje. "Socijalizam se zauzimao za ukidanje diskriminacije na tržištu rada, podjele rada po spolu i uklanjanje razlika između "muških" i "ženskih" poslova" (Stanić, 2004 :347). Međutim, statistički podaci iz perioda od pedesetih do devedesetih godina pokazuju kako su muškarci ipak predstavljali poželjniju radnu snagu te su se lakše zapošljavali (347-349). Također, unatoč izjednačavanju pred zakonom te posljedičnim mogućnostima zapošljavanja, "... društvo je ženi zadržalo njezinu spolnu ulogu, pa je nova zadaća žene bila uskladiti svoju obiteljsku ulogu s novom ulogom radnice ..." (Dijanić, Niemčić, 2004 :304). Dakle, u hrvatskom društvenom kontekstu, žena koja radi izvan kuće nije pojava novijeg datuma. Međutim, u promijenjenim društveno – ekonomskim okolnostima, uloga žene kao radnice poprimila je neka nova značenja. U doba socijalizma prevladavala je ideja klasnog oslobođenja, a žensko je oslobođenje išlo ruku pod ruku sa "oslobođenjem proleterijata" (Knežević, 2004 :253,254). U tom smislu je socijalizam pojmljen kao pokret emancipacije radničke klase; žena i muškaraca.

Međutim i kapitalizam se predstavlja kao sredstvo ženske emancipacije. Iako je posebnu pažnju koju "kapitalizam" poklanja ženama moguće analizirati na mnogo načina, ja ću se na ovom mjestu zadržati na pokušaju odgonetanja veze između Veljačine reprezentacije žene i kapitalizma, odnosno, Veljačinog dugotrajnog kolumnističkog angažmana.

Prema Nini Power (2009) danas svjedočimo "... proliferaciji slika određene vrste uspješne žene – urbana radnica u visokim potpeticama, fleksibilna zaposlenica agencije, zaposlena hedonistica koja si može priuštiti trošenje prihoda na vibratore i vino – sve te slike nas uvjeravaju: da, kapitalizam je djevojčin najbolji prijatelj!" (21). Takvo "laskanje" ženama može se objasniti jednostavnom činjenicom kako neoliberalni kapitalizam "treba" žene;

njegovi ključni radnici su i žene (još uvek nesrazmerno zastupljene u odnosu na muškarce), ne samo mlade neudate žene, već i žene u braku i sa decom; ne samo ne – bele žene, već žene svih nacionalnosti i etniciteta. Kao takve, one su se "ulile" u tržišta rada diljem sveta ...

(Fraser, 2011 :7)

Međutim, iako kapitalizam ne može opstati bez proizvodnje u takozvanim zemljama Trećeg svijeta,

dominacija tercijarnog sektora u zemljama Zapada preferira tradicionalno "ženske" vještine poput komunikativnosti, empatije i brižnosti, koje su smatrane idealnim karakteristikama radnika/ca: "stručnjakinja u svom poslu ne treba neke posebne vještine; ona *jednostavno* jest profesionalka, odnosno savršeno je podobna za posao koji se temelji na komunikaciji" (Power, 2009 :18). Na taj način, kapitalizam ženama nudi mogućnost unovčavanja njihovih "tradicionalnih" vještina, proizašlih iz patrijarhalne podjele spolnih uloga koja prožima, kako zemlje bivšeg socijalizma, tako i zemlje u kojima je nakon drugog svjetskog rata prevladavao model "državnog kapitalizma" (Fraser, 2011 :1) s tim da se "rad patrijarhata", unatoč proklamiranoj jednakosti, očituje u rodnom jazu u plaćama, kao i u činjenici da je veći broj žena, pod objašnjenjem kako im se time olakšava "žongliranje" između obiteljskih i poslovnih obaveza, zaposlen na loše plaćenim poslovima na pola radnog vremena (Power, 2009 :20). Unatoč svim "laskanjima" ženama, Power (2009) primjećuje kako je takva "feminizacija rada" u biti dvosmislena: s jedne strane uočavamo kako je rad sve više prekaran i temeljen na komunikaciji (kao što je najčešće i bio ženski rad u prošlosti), dok je s druge strane sve više žena diljem svijeta zaposleno (20). Zaključuje kako, u suvremenom kapitalizmu, govorimo o

... "radu koji postaje žena", što znači kako fragmentacija pruženih usluga, te kompleksnost ovisnosti/apsorpcije kojima su često bile izložene žene na tržištu rada, zapravo postaje generalna paradigma bez obzira na spol. U tom smislu, lik društvene prekarnosti danas jest žena: u kognitivnom kapitalizmu prekarnost, mobilnost i fragmentacija postaju konstitutivni elementi posla kao takvog, bez obzira na to kojeg je spola osoba koja ga obavlja

(22)

Zato, kako autorica navodi, ne začuđuje kako danas "... pragmatična, entuzijastična profesionalka postaje simbol svijeta rada u cjelosti" (22).

Veljačinu reprezentaciju žene moguće je tumačiti i u tom svjetlu. Međusobno zamjenjive reprezentacije Jelene Veljače i Veljačina reprezentacija žene u kontekstu Jutarnjeg lista predstavljaju poruku kako kapitalizam zbilja jest najbolji djevojčin prijatelj. Veljačina reprezentacija žene ovjerena reprezentacijom Jelene Veljače pokazuje kako žena može "imati sve": ... posao, uspjeh i seks (Power, 2009 :9). Rad donosi uspjeh i dovoljnu zaradu tako da dvadesetsedmogodišnja djevojka koja nema stalan i zajamčen posao, može kupiti stan na kredit (Veljača, 2009 :32), vjenčanicu u Londonu (Popović – Volarić, 2012 :86) i općenito biti "skupo odjevena" (Veljača,

2009 :6). Takav "emancipacijski diskurs rada počiva na stalnom isključivanju varijabli kase i dobi" (Power, 2009 :21) te pridonosi, homogenizaciji i unifikaciji ženskog iskustva predstavljenog reprezentacijom. Takvu reprezentaciju žene možemo nazvati "novo lice rada" - ona interpelira pojedinke da zauzmu dostupne (!) subjektne pozicije na kapitalističkom tržištu rada te obećava bogate nagrade za svaku žrtvu koju pritom moraju podnijeti.

U tom smislu Veljačina reprezentacija žene odgovara i perpetuira trenutni društveno – ekonomski poredak koji, dok obećava oslobođenje, zapravo perpetuira patrijarhalne obrasce koji ženu čine ranjivijom na tržištu rada istovremeno čineći prekarnost, fleksibilnost i fragmentaciju radnom (ekonomskom) realnošću obaju spolova.

4. FEMINIZAM U (POST)SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVENOM KONTEKSTU

Treće, posljednje poglavlje rada sastoji se od tri cjeline. Prvo analiziram trenutni status feminizma u Hrvatskoj tako što pratim razvoj feminizma od šezdesetih godina prošlog stoljeća, dakle od doba Socijalističke Republike Hrvatske pa do danas. Sljedeće poglavlje razmatra artikulacije roda, feminizma i kapitalizma, odnosno način na koji feministička značenja bivaju "potkopavana", "kooptirana" i "preoznačena" kako bi se uspostavio odnos između žena i feminizma kakav odgovara potrebama kapitalističke akumulacije putem rada i potrošnje. Posljednje poglavlje posvećeno je propitivanju mogućnosti odgovora na pritiske transnacionalnog, neoliberalnog kapitalizma te temelja nove feminističke ideologije putem koje bi se žene mogle artikulirati kao politička društvena snaga.

4.1 FEMINIZAM I SOCIJALIZAM U JUGOSLAVENSKOM KONTEKSTU

U poglavlju koje objašnjava narav feminizma prisutnog u Veljačiniim kolumnama pokazalo se kako su za tu vrst feminizma aspiracijski i/ili konzumeristički feminizam prikladne odrednice. Aspiracijski feminizam i konzumeristički feminizam predstavljaju specifičnu artikulaciju određenih feminističkih elemenata i kapitalističke logike što rezultira njihovom kritičkom, odnosno političkom impotentnošću te pristajanjem uz postojeći društveno – ekonomski *status quo*. Uz rodnu kodiranost i rastuću "infotainmentizaciju" medija uopće, Veljačina artikulacija feminizma postaje rekvizitom *mainstream* zabave, odnosno dokolice, ispražnjene od kritičkog sadržaja. Meni prihvatljiva definicija feminizma kaže kako "... feminizam inzistira na tome da se društvene strukture, a ne

samo pojedinci, moraju radikalno promijeniti kako bi "žene i muškarci dobili 'slobodu' da budu pojedinci ..." (Winship prema: Grdešić, 2013 :146). Nije mi namjera niti mislim da imam pravo "prokazivati" Veljačin feminizam kao antifeminizam, ali ako feminizam razumijemo kao pokret koji povezuje individualnu i kolektivnu razinu, osobno i političko, onda je evidentno kako feminizam lišen društvene kritike nije u mogućnosti učinkovito pomagati emancipaciju žena.

No, što je sa ostatkom feminističke scene u Hrvatskoj? Prema Andrei Zlatar (2008):

... nakon političkoga osamostaljenja države. Feministička se scena, naime, unutar sebe diferencirala i danas, u trećoj ili četvrtoj generaciji akterica, funkcionira u rasponu od aktivizma nezavisne nevladine scene, posvećene, primjerice, tabuiziranim i socijalno visoko osjetljivim problemima zlostavljanja žena do specijaliziranih izdavačkih, obrazovnih i informacijskih djelatnosti. Ono što, međutim, izrazito upada u oči to je da je feministička scena danas izvan političkoga *mainstreama*, i u tom smislu slabo prisutna u medijskom prostoru

(5)

Feministička scena u Hrvatskoj i danas je izvan političkog *mainstreama*, a Veljačini tekstovi obojani aspiracijskim i/ili konzumerističkim feminizmom bivaju objavljivani u masovnom mediju Jutarnjeg lista. Može se dakle tvrditi kako je feminizam (njegova konzumerističko – aspiracijska inačica) u trenutnom medijskom diskursu prisutniji kroz Veljačinu kolumnu negoli kroz bilo kakve druge oblike reprezentacija. No, je li slaba prisutnost feminističkih ideja u javnom diskursu samo trenutno stanje ili konstanta? Kakav feminizam je postojao u Hrvatskoj prije pojave Veljačine ženske kolumne i u kakvom je odnosu taj feminizam sa feminizmom iz doba Socijalističke Republike Hrvatske; kakva je povijest feminizma prethodila pojavi Veljačine ženske kolumne?

Ako na ta pitanja krenemo odgovarati kronološki, onda se potrebno vratiti na period socijalizma, odnosno Jugoslavije te za početak promotriti teorijski odnos socijalizma i feminizma. Prema Anđelki Milić (2012) između socijalizma i feminizma postoje veoma čvrste i trajne veze od samih početaka obaju pokreta (40). S druge strane, od tih istih početaka se između dvaju pokreta pojavljuju trzavice i neslaganja (40). Milić tvrdi:

... ova raznovrsna sporenja i trvenja između feminizma i socijalizma imaju svoj jedinstveni koren a on predstavlja bazični koncept i

paradigmu marksističkog mišljenja i objašnjenja moderne društvene stvarnosti: to je pojam klase i klasne borbe. ... Klasno oslobođenje je ujedno oslobođenje za sve, pa se u tom kontekstu smatralo, tvrdilo i postupalo tako da nema mesta za bilo kakvu posebnost, izdvajanje, autonomiju, samostalnost ženskog pokreta, bez obzira na njegovu privrženost klasnim ciljevima radništva

(42)

Iako je odnos socijalizma i feminizma u teorijskom aspektu veoma ambivalentan, materijalne manifestacije odnosa tih dvaju pokreta ovise o specifičnostima individualnih socijalističkih sistema. Takve specifičnosti uzima u obzir Đurđa Knežević (2004) kada identificira tri faze razvoja feminizma u bivšoj Jugoslaviji; prvu fazu (od kraja šezdesetih i početka sedamdesetih pa do kraja sedamdesetih godina) promatra upravo u kontekstu specifičnog dualizma i atipičnosti sistema jugoslavenskog društva (248,249). Smatra kako je, strukturalno, jugoslavensko društvo sadržavalo i socijalističke (politički aspekt) i kapitalističke (ekonomski aspekt) elemente te tu ambivalenciju smatra zaslužnom za nepostojanje osobito jakih totalitarnih institucija te, posljedično, liberalizaciju društvenog ponašanja i političkih strujanja (249). Takav kontekst je omogućio i oblikovao pojavljivanje ženskog pitanja i javnog djelovanja prvih feministkinja⁹ (249).

Knežević navodi kako se prva faza razvoja feminizma u Jugoslaviji odlikuje osnivanjem i tijesnom suradnjom formalnih ženskih grupa u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji, javnim tribinama o raznim aspektima ženskog pitanja u Jugoslaviji te utjecajem kojeg su te javne diskusije izvršila na drugu generaciju feministkinja (*feministički consciousness raising*) (249,250). Tijekom tog perioda konstantno se odvija svojevrsan dijalog između službene politike, odnosno socijalističkog *establishmenta* i feministkinja. Zbog već navedene pretpostavke socijalističke teorije koja sve društvene probleme tretira kao klasne probleme te njihovo rješenje vidi u klasnom oslobođenju, politički je *establishment* feminističko inzistiranje na postojanju posebnog "ženskog pitanja" tretirao kao buržoaski problem, stran socijalističkom samoupravnom društvu. No, unatoč takvom određenju feminizma, odnosno kritici koja se, prema Knežević (2004), nikada u suštini nije promijenila, dijalog dviju strana je nastavljen (252). Autorica zaključuje kako je djelovanje feministkinja i

9 Svakako valja napomenuti kako Knežević govori o javnom angažmanu prvih *feministkinja*. I prije prve faze razvoja jugoslavenskog feminizma, kako ju definira Knežević, postojala je ideja o ženskoj svakodnevnici i ženskim problemima kao političkim pitanjima. Dijanić i Niemčić (2004) tako navode kako već pedesetih godina prošlog stoljeća "... Vida Tomšić, predsjednica AFŽ – a Jugoslavije, zagovara olakšavanje dnevnog ritma žena i kao političko pitanje postavlja otvaranje vrtića i jaslica, brigu o zdravlju, higijeni, zahtjev za boljom njegom djece i povećanje zaštite majki i djece" te povlači pitanje obrazovanja žena kao emancipacijskog elementa (302). Unatoč kasnijem slabljenju političke važnosti AFŽ – a važno je imati na umu kako su određene ideje, koje bismo danas nazvali feminističkima, postojale (barem u nekoj mjeri) u političkom diskursu od kraja drugog svjetskog rata

feminističkih grupa prve faze ostvarilo neke značajne rezultate:

Prije svega, to je relativno snažan utjecaj na medije ... Druga važna karakteristika ovog razdoblja jest ... orijentacija prema politici i političkom djelovanju, svijest da se radi (tj. da bi se trebalo raditi) o dubinskim promjenama društvene svijesti, u čemu se nisu razlikovale od zastupatelja vladajuće politike, ali su feministkinje ... proširile interes ... [tako da se] više nije govorilo isključivo o kategorijama "klasnog problema", tj. "oslobođenju proleterijata, a time i žene kao proletera" već feministkinje ukazuju na psihološke kategorije, probleme svakodnevnih odnosa među spolovima koji se perpetuiraju i ostavljaju društveni *status quo*, impregniran patrijarhalnim nasljeđem i društvenim konzervativizmom

(253,254)

Drugu fazu razvoja feminizma u Jugoslaviji Knežević smješta u period osamdesetih godina. Glavna odrednica ove faze jest otklon od teoretiziranja ka aktivizmu (intenzivnije osnivanje aktivističkih feminističkih grupa), te jaka tendencija povezivanja grupa i inicijativa na području bivše države (255). Smatra kako su modeli rada i politike aktivizma osamdesetih godina direktno utjecali na devedesete godine koje označavaju "raspad koncepcije suradnje "Jugoslavenske ženske mreže" " (256).

Treću, posljednju fazu razvoja feminizma u Jugoslaviji za koju kaže kako traje do danas, Knežević smješta u period devedesetih godina. Smatra kako su politički događaji devedesetih iznimno utjecali na žensku scenu u Hrvatskoj uvjetujući ili potpuni nestanak feminističkih grupa ili njihovo profiliranje prema političkim opcijama (usuglašavanje s nacionalističkom politikom ili odupiranje takvoj politici) (256). Drugi faktor koji utječe na smjer i sadržaj rada ženskih grupa u devedesetima je po Knežević rat, odnosno potreba da se reagira na ratnu situaciju; stoga gotovo sve grupe osnivane devedesetih (devedesete su doba najveće proliferacije ženskih grupa) godina imaju naglašeno humanitarni karakter (257). U drugoj polovici devedesetih, kada se ratna situacija u Hrvatskoj smiruje, aktivnosti ženskih grupa usmjeravaju se ka mirnodopskim problemima; dolazi do diversifikacije rada i otvaranja mnoštva novih pitanja (abortus, analize zakona, izdavačka djelatnost...) (258). Također, Knežević se osvrće na određene pomake, odnosno "uspjehe" feminističkih nastojanja koji se ogledaju u:

kakvoj – takvoj pažnji, ako ne i osjetljivosti politike tj. političarki/ara za " "ženske" teme" kao i na, nešto recentniji, osnutak nekih institucija u okviru vlasti čiji je zadatak bavljenje ženama (Ured za ravnopravnost spolova, saborski Odbor za ravnopravnost spolova, Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova) te na vladino financiranje (iako oskudno) ženskih grupa i projekata

(258,259)

Međutim, ti "uspjesi" popraćeni su svojevrsnom pacifikacijom ženskih glasova; kako kaže Zlatar (2008)

društvena ovjerenost današnjih pozicija žena u javnosti (od umjetnosti do politike, od znanosti do estrade) izrazito je različita od *neposlušnosti* ženskih glasova i figura koje su se oblikovale na prijelazu sedamdesetih u osamdesete, od njihova nepristajanja na zadanost i njihova otvorena sukoba s ondašnjim ne samo intelektualnim mnijenjem već i političkim *establishmentom*

(6)

Prisutnost feminizma u javnom diskursu koja je karakterizirala sedamdesete i osamdesete godine i koja je znatno utjecala na oblikovanje javnog mnijenja (5), odnosno "izrazita politička orijentacija prvog feminističkog vala, koja je propitivala same osnove ideologije i vlasti" kasnije se sasvim izgubila (Knežević, 2004 :260).

Dakle, snažan politički naboj prvog i drugog vala feminizma u Jugoslaviji oslabljen je devedesetih godina raspadom Jugoslavije, ratom i uspostavom nove, nacionalne države. Mjesto nasuprot službenog socijalističkog političkog *establishmenta* kojeg je feminizam zauzimao u Jugoslaviji omogućavalo mu je da kritički propituje dominante društvene odnose. Uspostavom demokratskog društvenog uređenja, feminizam je izgubio status "protivnika" režima te je "ženski glas" službeno prepoznat (iako ne odmah i ne neproblematično) kao još jedan u nizu glasova novog, otvorenog demokratskog društva¹⁰. Tretiranjem "ženskog pitanja" kao problema koji spada i pod ingerenciju države (vladina tijela poput Ureda za ravnopravnost spolova) i pod ingerenciju civilnog društva

10 Držim kako ovakav status feminizam ima u Hrvatskoj danas

(nevladine organizacije), feminizam je izgubio i jasno usmjerenje i velik dio kritičkog manevarskog prostora. Država demonstrira svoju odlučnost u rješavanju pitanja "položaja žena" tako što se prvenstveno bavi problemima poput zastupljenosti žena u politici (na primjer postavljanje kvota i posljedični efekt pojave "token žena" (German, prema: Power, 2009 :6)) a manje propitivanjem utjecaja političkih odluka na živote žena. S druge strane, stavljanje "ženskog pitanja" pod ingerenciju civilnog društva, odnosno, nevladinih organizacija povlači pitanje ovisnosti takve vrste organizacija o vanjskom financiranju (državnom i/ili privatnom) što rezultira smanjenim dometom (i poljem) kritike koja iz takvih organizacija može proisteći. Takva dvostruka ingerencija nad "ženskim pitanjem" dobrim je dijelom zaslužna za gubljenje elementa kolektivnosti, odnosno do atomizacije feminističkog djelovanja; ironično, "svi" se bave "ženskim pitanjem", a istodobno su "... potpuno nestale strategijske debate i politika koja propituje temeljne vrijednosti društva i sustava ili se pak svodi na ograničene zaštitne mjere, koje su toliko ograničene da sustav ostavljaju netaknutim" (Knežević, 2004 :259).

Izgleda kako je hrvatski feminizam danas u nezavidnoj situaciji. S jedne strane imamo rascjepkanu feminističku scenu čije djelovanje je nehomogeno i bez jasne feminističke politike koja bi propitivala i kritizirala temeljne društvene postulate i odnose i koja je, kao takva, izvan dominantnog političkog *mainstreama* te lišena kanala komunikacije sa širom javnošću. Smatram kako je "nefokusiranost" današnje feminističke scene moguće pripisati i tranzicijskim faktorima te posljednjoj "dvostrukoj ingerenciji" nad "ženskim pitanjem", ali i povezanosti sa teorijskim kretanjima na svjetskoj feminističkoj sceni koja je, uslijed kritika osamdesetih godina (na primjer kritike pretpostavljene homogenosti koncepata poput "ženske borbe" ili "sestrinstva" – o čemu će još biti riječi u nastavku rada) morala preispitati svoje osnovne postulate. S druge strane postoji određeno zazivanje feminizma u masovnim medijima kakvo nalazimo u Veljačinoj ženskoj kolumni, ali takva je vrst feminizma, *per definitionem*, lišena kritičkog elementa koji bi propitivao šire društvene odnose.

Izgleda kako je hrvatski feminizam bio zatečen novim društvenim odnosima uspostavljanim prijelazom iz socijalizma u kapitalističku liberalnu demokraciju. Dok je feministkinjama u Jugoslaviji bilo donekle jednostavnije usmjeriti svoju kritiku; riječima Sonje Drljević (prema: Bonfiglioli, 2011):

naš socijalistički zakon bio je iznimno prijateljski raspoložen prema ženama. Službeno, u svemu je postojala ravnopravnost sa muškarcima. Sve što je moglo biti protumačeno kao mizoginija bilo je službeno zabranjeno. ... Bile smo zadovoljne zakonom. Međutim,

današnje feministkinje moraju biti dvostruko oprezne; s jedne strane potrebno je preispitati koliko su "novi društveni odnosi" uspostavljeni tranzicijom zaista novi, a koliko oblikovani i protkani sveprisutnim "starim društvenim odnosima", odnosno patrijarhatom koji je bio jedna od meta kritike jugoslavenskih feministkinja. S druge strane potrebna je svijest o izmijenjenom položaju feminizma, odnosno "ženskog pitanja" koje se danas nalazi i u domeni službene politike i u domeni civilnog društva, što negativno utječe na mogućnost formulacije (barem donekle) homogene feminističke politike usmjerene ka kritičkom preispitivanju i "starih" i "novih" društvenih odnosa.

4.2 ARTIKULACIJE RODA, FEMINIZMA I KAPITALIZMA

Analizirajući feminizam u Veljačinim tekstovima pokazala sam kako je na djelu specifična artikulacija određenih feminističkih značenja sa kapitalističko – konzumerističkom ideologijom. Argumentirala sam kako takva artikulacija "prazni" feministička značenja od njihovog originalnog sadržaja kojeg sam definirala kao politički artikulirano nezadovoljstvo postojećim društvenim i ekonomskim odnosima te usmjerenost na promjenu.

Na ovome mjestu željela bih se pozabaviti pitanjem artikulacije roda, feminizma i kapitalizma kako ih vide Angela McRobbie, Nina Power i Nancy Fraser, autorice čijim je idejama nadahnut velik dio ovog rada. Zanima me na koji način svaka od njih analizira i tumači spomenutu artikulaciju te kojem tumačenju daje prednost.

U knjizi *The Aftermath of Feminism; Gender, Culture and Social Change* (2009) Angela McRobbie analizira fenomen kojeg naziva postfeminizam. Pod postfeminizmom ona, u širokim crtama, podrazumijeva

... proces aktivnog i neumornog potkopavanja feminističkih postignuća iz 1970 – tih i 1980 – tih. ... iako djeluju informirano i blagonaklono spram feminizma, elementi popularne kulture su pogubno učinkoviti u njegovom rastakanju. ... Također, tropi slobode i izbora koji su danas čvrsto povezani sa kategorijom mladih žena, čine da feminizam djeluje zastarjelo i nepotrebno. ... Mlade žene su ambivalentne prema feminizmu te moraju, ako žele biti društveno i

Autorica argumentira kako se danas "... disartikulira domena seksualne politike ... [čineći tako], nezamislivim sam temelj susreta/spajanja [žena] pod pretpostavkom kako takve akcije više nisu potrebne" (26). Disartikulacija funkcionira putem disperzije vrijednosti (posebno u domeni popularne kulture) koje potkopavaju feminizam, izjednačujući ga sa mržnjom prema muškarcima, stvarajući tako sliku "monstruoznog feminizma", odbojnog mlađim generacijama žena (26,27). To dovodi do stvaranja novog oblika rodne moć prvenstveno prisutne u polju popularne kulture (27); McRobbie smatra kako se danas mladim ženama na Zapadu nudi "... novi spolni ugovor; ... da istupe i da dobro iskoriste priliku za rad, za stjecanje kvalifikacija, za kontrolu plodnosti i za zaradu koja omogućava sudjelovanje u potrošačkoj kulturi koja postaje dominantna značajka suvremenog ženskog građanstva" (54). Temeljna značajka novog spolnog ugovora je ekonomska aktivnost dok su bilo kakve političke implikacije gurnute na margine (89). Također, novi spolni ugovor implicira napuštanje kritike patrijarhata pod pretpostavkom kako su žene ostvarile sva prava i kako sada ponovno mogu biti ženstvene (57) – eventualno je dopuštena feministička gesta, ali samo u funkciji preventivnog sprečavanja ponovnog buđenja feminizma (64). Tvrdi kako komercijalna domena stvara niz luminoziteta (Deleuze) koji oblikuju određene vrste (postfeminističkih) subjektivnosti koje funkcioniraju kao interpelacije za mlade žene (60). Zaključuje kako su danas sve djevojke, različitih etničkih i društvenih porijekla, pozvane da sebe prepoznaju kao privilegirane (zahvaljujući feminizmu koji je prikazan kao monstruozna sablast iz prošlosti) subjekte društvene promjene te ekonomski aktivne građanke (58).

Odgovor na pitanje o artikulaciji roda, feminizma i kapitalizma kakav nudi McRobbie dakle uključuje potkopavanje feminističkih značenja iz doba "drugog vala", odnosno pretpostavku o "ostvarenju" feminističkih ciljeva što znači kako u današnje vrijeme feminizam nije potreban. Ulazak određenih feminističkih ideja u *mainstream* (obrazovanje, kontrola plodnosti, financijska samostalnost) artikulirano je sa kapitalističkim impulsima te stvara poziv svim mladim ženama da maksimalno iskoriste svoje "slobode" tako što će se "nuditi" na kapitalističkom tržištu rada i trošiti prihod na užitke koji su, za razliku od mračnog doba "monstruoznog feminizma", sada ponovno dopušteni.

Nina Power, u svojoj knjizi *One - Dimensional Woman* (2009) također razmatra, među ostalim, i spregu kapitalizma i feminizma, odnosno pražnjenje feminističkog "sadržaja", kao i povezanost rodni značenja i svijeta rada i potrošnje.

Autorica se osvrće na suvremeni portret ženskog roda te konstatira kako bi po njemu "... suvremeni

ženski uspjeh kulminirao vlasništvom skupih torbica, vibratora, posla, stana i muškarca ..." te postavlja pitanje: "zar su žudnje dvadesetostoljetnoga ženskoga pokreta za oslobođenje postigle svoje ispunjenje u vidu potrošačkog raja 'zločestog' samoudovoljavanja, ogrlica s privjeskom Playbojevog zečića te bikini – depilacija?" Zaključuje kako je "to što se vrhunac pretpostavljene ženske emancipacije savršeno preklapa s konzumerizmom, bijedan ... znak politički pustog vremena" (1). Kao i McRobbie, Power naglašava kako svjedočimo slabljenju političkog naboja feminizma te njegovog razumijevanja kao kolektivnog pokreta (27). Naglašava promjenu u razumijevanju "sadržaja" feminizma, te zaključuje, kao i McRobbie ("tropi slobode i izbora"), da se radi o "... supsumaciji političkih i povijesnih dimenzija feminizma pod imperativ da se pojedinka osjeća bolje u vezi same sebe, da postane jača individua" (27). Međutim, Power, za razliku od McRobbie, promatra feminizam, "ispražnjen" od političkih i povijesnih dimenzija, kao robu na kapitalističkom tržištu. "Ispražnjenost" značenja feminizma omogućava to da svaki čin postane feministički, bilo da se radi o *shoppingu*, plesu oko šipke ili jedenju čokolade (27). Power naglašava povezanost kapitalizma i "ispražnjenog" feminizma te uočava "... nevjerojatnu sličnost između 'oslobađajućeg' feminizma i 'oslobađajućeg' kapitalizma, i način na koji žudnja za emancipacijom počinje izgledati kao nešto posve zamjenjivo žudnjom da jednostavno kupujete još stvari" (27,28). O Powerinom shvaćanju povezanosti svijeta rada i roda je već mnogo rečeno tako da ću na ovom mjestu samo podcrtati glavne teze. Power tvrdi kako danas svjedočimo "feminizaciji rada" koja uključuje rastuću prekarizaciju rada te njegovu utemeljenost na komunikaciji (kao što je najčešće i bio ženski rad u prošlosti) s jedne strane te sve veću zaposlenost žena diljem svijeta s druge strane (20). Zaključuje kako "... *lik* društvene prekarnosti danas jest žena: u kognitivnom kapitalizmu prekarlost, mobilnost i fragmentacija postaju konstitutivni elementi posla kao takvog, bez obzira na to kojeg je spola osoba koja ga obavlja" (22, kurziv V.L.). Dakle, lik suvremenog svijeta rada jest žena, mlada uspješna profesionalka koja nam poručuje kako žene danas mogu "imati sve" (9) te kako je "kapitalizam djevojčin najbolji prijatelj" (21).

Dakle, Power tvrdi kako danas svjedočimo kapitalističkoj kooptaciji feminizma koja ga "prazni" od "originalnog" sadržaja te ga prodaje ženama kao "... najnoviji *must – have* modni dodatak" (30). Taj proces popraćen je proliferacijom slika uspješne samopouzdanе poslovne žene koja "ima sve" i koja uživa u "potrošačkom raju 'zločestog' samoudovoljavanja" (1).

Treća autorica čiju konceptualizaciju odnosa kapitalizma, feminizma i roda razmatram je Nancy Fraser. U svom članku *Feminizam, kapitalizam i lukavstvo istorije* (2011) autorica analizira ono što naziva "državnim kapitalizmom", zatim neoliberalni kapitalizam kao i trenutnu krizu kapitalizma te ih promatra kao točke uspostavljanja veze između drugog vala feminizma i kapitalizma (1). Smatra kako je, u eri neoliberalizma, došlo do "... "preoznačavanja" (*resignification*) feminističkih ideala"

(6), odnosno kako su elementi feminističke kritike "državnog kapitalizma" "... preoznačeni kako bi legitimisali novi oblik kapitalizma u nastanku, koji tako zadobija viši, moralni značaj potreban kako bi se novije generacije motivisale da podnose (sam po sebi) besmislen posao zarad akumulacije bez kraja i konca" (7). Budući da su, kao što je navedeno u poglavlju o "novom licu rada", "... ključni radnici [neoliberalnog kapitalizma] i žene ...", neoliberalni kapitalizam je, preoznačujući feminističke ideale, "... uspeo da "ni od čega napravi nešto" nudeći [ženama] novu, izmaštanu romansu ženskog napretka i rodne pravde" (7). Fraser tvrdi kako ta "romansa" privlači u svijet rada žene "sa oba kraja socijalnog spektra", odnosno žene različitih klasa i obrazovanja, dajući "... njihovim svakodnevnim nastojanjima moralnu osobenost ..." (8). Ispada kako je "na oba kraja san emancipacije žena upregnut ... u pogon kapitalističke akumulacije" (8) koja, "... dok obećava oslobođenje, u stvari zamenjuje jedan način potčinjavanja drugim" (10).

Možemo reći kako su rodna, feministička, kao i značenja rada, u Fraserinoj analizi, artikulirana kapitalističkim preoznačavanjem feminističkih ideala koji sada služe legitimaciji beskrajnog rada žena različitih porijekala i društveno – ekonomskih statusa.

Dakle, McRobbie, Power i Frazer, kada govore o feminizmu danas, zapravo govore o "potkopavanju", "kooptaciji" i "preoznačavanju" feminističkih ideala od strane neoliberalnog kapitalizma. I potkopavanje i kooptacija i preoznačavanje imaju funkciju uspostavljanja određene (poželjne) vrste odnosa između žena i feminizma. Bilo da dolazi do potkopavanja, kooptacije ili preoznačavanja, odnos žena i feminizma kakav se nastoji uspostaviti jest odnos koji odgovara potrebama kapitalističke akumulacije putem rada (i potrošnje).

Sve tri autorice, svaka na svoj način, ukazuju na pojavu određenih vrsta slika i/ili ideala ženskog subjekta. Iako svaka od njih veći naglasak stavlja na različite značajke takve subjektivnosti, ako sumiramo, "kapitalistička" ženska subjektivnost uključuje: snažnu individualnu osobnost, radnu ambiciju te "korištenje" feminizma kao "modnog dodatka" i legitimacije samoudovoljavanja, odnosno potrošnju legitimiranu geslom "jer ja to zaslužujem!"

Jedna od funkcija takvih slika jest negacija klasnih, dobrih, rasnih i ostalih razlikovnih determinanti čija interakcija stvara kategoriju roda (Rich i Scott). Sve autorice naglašavaju kako su danas sve žene (dominantno na Zapadu), bez obzira na njihove međusobne različitosti, pozvane da se identificiraju sa takvim slikama, odnosno subjektiviraju putem takvih reprezentacija (Hrženjak, 2002, fusnota 4). Već je rečeno kako je, kada govorimo o reprezentaciji, problematična upravo supsumacija svih razlikovnih determinanti pod odredbenu spolnu razliku što zamućuje činjenicu kako nisu svim ženama dostupne sve subjektivne pozicije. U stvarnosti, kapitalizam na žene i dalje računa kao na jeftin(ij)u radnu snagu, te zamjenjuje, kako Frazer kaže, "jedan način potčinjavanja drugim" (10).

4.3 PRITISCI 'ODOZGO' I MOGUĆE ALTERNATIVE

Sada kada smo ocrtali značajke artikulacije roda, feminizma i kapitalizma, pitanje koje se otvara jest: na koji je način ženama moguće odgovoriti na takve pritiske, odnosno koji bi bili temelji nove feminističke ideologije uz koju bi se žene mogle vezati i pomoću nje artikulirati?

Promišljanje odgovora na pritiske neoliberalnog (transnacionalnog) kapitalizma te mogućih temelja nove feminističke ideologije¹¹ većim dijelom temeljim na argumentima koje je ponudila Katarina Lončarević (2012) u radu *Globalizacija, žene i feminizam: globalno sestrinstvo vs. strateško sestrinstvo*. Lončarević razmatra utjecaje globalizacije na žene, odnosno kako je "globalizacija odozgo" izazvala različite odgovore u vidu "globalizacije odozdo" s tim da prvo razmatra dominantan pristup globalizaciji u feminističkoj literaturi (feministička politička ekonomija) te mu suprotstavlja "... alternativno promišljanje kako globalizacije tako i njenih posledica po žene i organizovani feminizam" (425). Autorica navodi kako transnacionalne feminističke mreže (nastale kao odgovor na nejednakosti i nepravde izazvane "globalizacijom odozgo") razvijaju koncept "globalnog sestrinstva" kao odgovor na globalnu feminizaciju radne snage i globalnu feminizaciju siromaštva; posljedice postkeynesijanske i postkomunističke tranzicije u neoliberalni kapitalizam (427-430). Iako su transnacionalne feminističke organizacije zapravo mreže, a mreže su "... kao nehijerarhijske i decentralizovane strukture demokratskije i inkluzivnije" (430) te unatoč tome što njihovi ciljevi "... uključuju društvenu promenu, ljudska prava, povratak države blagostanja i razvitka, i transformaciju rodnih relacija iz patrijarhalnih u egalitarne" (429), Lončarević smatra kako je sam okvir takve feminističke političke ekonomije, zapravo "... problematičan zato što vidi žene kao suštinski *iste*, kao one koje dele jedan univerzalni ili globalni identitet. Iako se u feminističkoj političkoj ekonomiji prepoznaju razlike među ženama, te razlike se ne artikuliraju kao dovoljno i podjednako važne kao njihove sličnosti" (430,431).

Autorica se zalaže za alternativni pristup globalizaciji koji, iako prepoznaje neke značajke koje karakteriziraju većinu žena diljem svijeta, u obzir uzima nejednakost i neravnopravnost globalizacijskih procesa, a time i njihov nejednak utjecaj na žene (431). Takav pristup ideji "globalnog sestrinstva" suprotstavlja ideju "strateškog sestrinstva" koja uzima u obzir različite "kontekste, brige, probleme, sklonosti i interese" (431) žena diljem svijeta i koja "... predstavlja

11 Podsjećam kako pod "ideologijom" smatram "... oblik znanja/moći korišten kako bi se opravdali postupci pojedinih osoba ili grupa, a koji imaju specifične posljedice po odnose moći. Tako pojmljena, ideologija nije nešto što bi bilo suprotstavljeno istini" (Barker i Galasiński, 2001 :25)

čitav niz *različitih* feminističkih identiteta, saveza i oblika otpora globalizaciji" (433).

Smatram kako ideja "strateškog sestrinstva" predstavlja poželjniji oblik odgovora na procese izazvane nejednakostima "globalizacije odozgo" upravo zato što u obzir uzima specifičnosti konteksta u kojem se učinci tih nejednakosti ostvaruju.

Ako se vratimo na artikulacije feminizma, kapitalizma i roda kako ih vide McRobbie, Power i Fraser, onda vidimo kako kontekst (anglosaksonski) temeljito prožima kako njihove uvide, tako i zaključke¹². Njihovi zaključci i uvidi korisni su zato što, unatoč "nejednakosti i neravnopravnosti globalizacijskih procesa", globalizacija ipak djeluje te svjedočimo disperziji određenih vrijednosti, kao i kulturnih i društvenih obarazaca diljem svijeta. Uklapanjem u "domaći", lokalni kontekst ("domaće" vrijednosti te kulturne i društvene obrasce), stvaraju se novi, hibridni oblici koji se podastiru kao razumljivi(ji) lokalnom stanovništvu. S tim na umu treba se podsjetiti kako nisu individualni elementi diskursa ti koji posjeduju "... političke ili ideološke konotacije, već način na koji su ti elementi zajedno organizirani u novu diskurzivnu formaciju" (Hall, 1989 :2311). Sada uviđamo korist koju nam mogu donijeti već spomenuta razmatranja artikulacije roda, feminizma i kapitalizma; imajući na umu globalnu disperziju vrijednosti neoliberalnog kapitalizma, spomenuta tumačenja artikulacija mogu nam pomoći kako bismo razumjeli "nove ("domaće") diskurzivne formacije" pomoću kojih razumijemo odnose roda, kapitalizma i feminizma. Na primjer, tumačeći tekstualno – vizualnu opremu Veljačinih kolumni koristila sam se uvidima Angele McRobbie s tim da sam upozorila na domaći društveni i politički kontekst u kojem Veljačina kolumna izlazi. Zaključila sam kako "opis" Jelene Veljače kao "spisateljice, producentice, glumice i supruge" u tom smislu možemo promatrati kao svojevrsan hibrid između popularnokulturne figure "zaposlene djevojke" – marljive, ambiciozne i atraktivne mlade žene, čiji prihod joj omogućava orijentaciju na zadovoljavanje vlastitih želja (McRobbie, 2009 :78) – dominantnog potrošačkog identiteta te, poimanja žene prvenstveno preko uloge supruge i/ili majke (kao relikta poželjnog ženskog identiteta tijekom 1990 - tih). Zaključila sam kako McRobbijina tvrdnja kako se danas, mlade, obrazovane i zaposlene žene "... pojavljuju i kao agenti klase i kao orodnjeni subjekti same po sebi, to jest, nezavisno od svog statusa supruga, majki ili kćeri" (127) možda jest točna u britanskom kontekstu, ali kako bi ju svakako valjao podvrći daljnjoj provjeri prije nego što zaključimo kako status supruge, majke ili kćeri više nije (makar u nekoj mjeri) određujući za poimanje žene u Hrvatskoj. Ovaj primjer funkcionira samo kao ukazivanje na potrebu kontekstualizacije pojedinog fenomena, konkretno, sprege patrijarhata i kapitalizma koja prožima čitavo društveno polje te se može iščitati kako iz ženskih kolumni tako i iz, na primjer, prekarizacije rada.

12 Time ne impliciram kako autorice nisu svjesne vlastite kontekstualne određenosti

Dakle, ideja "strateškog sestrinstva" koja uzima u obzir različite "kontekste, brige, probleme, sklonosti i interese" (Lončarević, 2012 :431) žena diljem svijeta i koja "... predstavlja čitav niz *različitih* feminističkih identiteta, saveza i oblika otpora globalizaciji" (433) predstavlja poželjni odgovor na "pritiske odozgo". No, ideje na kojima počiva ideja "strateškog sestrinstva" mogu poslužiti i kao polazna točka za promišljanje nove feminističke ideologije uz koju bi se žene mogle vezati i pomoću nje artikulirati.

Na ovom ću se mjestu ukratko osvrnuti na predgovor Adrijane Zaharijević (2012) zborniku *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, u kojem autorica donosi vlastito viđenje određenih zajedničkih "... okolnosti koje moramo uzeti u obzir kada na našim prostorima pokušavamo da mislimo o feminizmu" (26). "Zajedničke okolnosti" o kojima će biti riječi promatram kao moment koji može poslužiti uspostavljanju (nužnog) osjećaja solidarnosti između žena na ovim prostorima; osjećaja za kojeg smatram da može (i mora) biti jedina univerzalna značajka bilo kakve nove feminističke ideologije.

Zaharijević tvrdi kako su socijalizam i ratna izgradnja nacija dvije tradicije koje su "upisane na ovaj prostor" i bez kojih nije moguće promišljati budućnost "postjugoslovenskog feminizma" (26). Tim zajedničkim okolnostima svakako treba pridodati i kontekstualno specifično, ali ipak zajedničko iskustvo "neuspješne tranzicije" (28).

Budući da je u radu već bilo riječi o karakteristikama postjugoslavenskih demokracija, o odnosu nacionalizma i roda, kao i o odnosu feminizma i jugoslavenskog socijalizma, onda je jasno kako bi ostvarenje solidarnosti među ženama na ovim prostorima moglo naići na određene probleme. Ratna stradanja, nacionalističke politike 1990 – tih te popratno nasilno brisanje sjećanja na "bratstvo i jedinstvo" dovele se do već spomenutog raspada "konceptije suradnje "Jugoslavenske ženske mreže" " (Knežević, 2004 :256). Međutim, interpretacija tih zajedničkih okolnosti ovisi o načinu na koji su one artikulirane/zajedno organizirane u diskurzivnu formaciju (Hall, 1898 :2311). Ako je "artikulacija ... ona ne – potrebna spojnica između društvene snage koja se stvara i ideologije ili konceptije svijeta koja čini razumljivim proces kroz koji ona prolazi ..." (2311) onda je moguće reartikulirati organizaciju elemenata zajedničkog iskustva na način koji bi naglasio ideju solidarnosti. Ideologija solidarnosti bi u tom smislu činila na drugačiji način razumljivim elemente zajedničkog prošlog (socijalizam, izgradnja nacionalnih država, tranzicija) i sadašnjeg iskustva (liberalno – demokratsko društveno uređenje i kapitalistička ekonomija). Već je rečeno kako potkopavanje/kooptacija/preoznačavanje feminizma imaju funkciju uspostavljanja određene (poželjne) vrste odnosa između žena i feminizma. Bilo da dolazi do potkopavanja, kooptacije ili preoznačavanja, odnos žena i feminizma kakav se nastoji uspostaviti jest odnos koji odgovara potrebama kapitalističke akumulacije putem rada (i potrošnje). "Kapitalistička" ženska

subjektivnost uključuje: snažnu individualnu osobnost, radnu ambiciju te "korištenje" feminizma kao "modnog dodatka" i legitimacije samoudovoljavanja, odnosno potrošnju legitimiranu geslom "jer ja to zaslužujem!" Feminizam u kolumnama Jelene Veljače; apolitični aspiracijski i/ili konzumeristički feminizam koji pristaje uz individualističku, kapitalističko – konzumerističku ideologiju nauštrb dublje analize strukturalnih prepreka ženskoj (možda ne samo ženskoj već općenito ljudskoj) emancipaciji, pojedinkama nudi mogućnost da se artikuliraju prvenstveno kao potrošačke subjektivnosti, a ne kao politička sila usmjerena na promjenu postojećeg stanja.

Međutim, ako feminizam promislimo kao politički pokret, politički u smislu zagovaranja društvene jednakosti koja seže dalje od jednakosti među spolovima, kao pokret borbe protiv "... povezanih, ali ipak "raštrkanih hegemonija" globalnih ekonomskih institucija, patrijarhalnih domaćinstava i drugih struktura koje podupiru eksploataciju (Lončarević, 2012 :432,433) čime se veže i identificira sa ostalim pokretima koji zagovaraju društvene promjene koje bi dovele do veće jednakosti (rodne, ekonomske, političke), onda postaje moguće govoriti o novoj vrsti solidarnosti. Ako je društveno – kulturna kategorija roda uspostavljena interakcijom i nadodređivanjem različitih razlikovnih determinanti: rasnih, klasnih, etničkih, seksualnih i kulturalnih (Rich i Scott prema: Biti, 2000 :125,126) onda uviđamo kako je povezivanje pokreta koji zagovaraju društvenu jednakost na svim poljima, ne samo potrebno već i nužno.

Jedino uspostavom "lanaca ekvivalencije" (Laclau i Mouffe, prema: McRobbie, 2009 :25) različitih egalitarističkih društvenih borbi je moguće uspostaviti solidarnost kao temelj feminističke (i ne samo feminističke) ideologije uz koju bi se pojedinke/ci mogle/i vezati, odnosno artikulirati kao kolektivan politički subjekt koji nastoji promijeniti i sebe i društvene strukture kako bi "... "žene i muškarci dobili 'slobodu' da budu pojedinci ..." (Winship prema: Grdešić, 2013 :146).

5. ZAKLJUČAK

U ovom sam radu analizirala "žensku kolumnu" Jelene Veljače. Pokazala sam kako ona predstavlja narativ "ženske" popularne kulture time što ostvaruje i čitatelji(ca)ma čini dostupnom specifičnu reprezentaciju žene kao subjektivnu i kulturalnu formu. Reprezentacija žene funkcionira kao interpelacija; pojedinke se putem nje subjektiviraju i zauzimaju dostupne subjektne pozicije. Analiza kvalitete reprezentacije žene pokazala je kako Veljača svojim narativom stvara reprezentaciju heteroseksualne, mlade, uspješne, lijepe i njegovane poslovne žene. Također, pokazalo se kako je implicitna pretpostavka takve vrste ženstvenosti i potrošnja (usluga, materijalnih dobara te (popularne) kulture), kao i eksplicitna svijest o feminizmu. Analiza feminizma u kolumnama pokazala je kako se radi o aspiracijskom i/ili konzumerističkom feminizmu, odnosno o feminizmu lišenom kritičke komponente shvaćene kao politički artikulirano nezadovoljstvo postojećim društvenim i ekonomskim odnosima te usmjerenost na promjenu. Aspiracijski i konzumeristički feminizam predstavljaju specifičnu artikulaciju određenih feminističkih elemenata i kapitalističke logike koja ne zadire u postojeći društveno – politički *status quo*. Također, pokazala sam kako je Veljačina kolumna "o ženama" ovjerena samom medijskom reprezentacijom Jelene Veljače. Pokazalo se kako su reprezentacija Jelene Veljače i reprezentacija žene ostvarena Veljačinim narativom u čitateljskoj percepciji teško razlučive, a time i uzajamno legitimirajuće. Na temelju analize feminizacije rada Nine Power pokazala sam kako Veljačina reprezentacija žene, kao artikulacija rodnih, feminističkih i kapitalističkih značenja, te ovjerena medijskom reprezentacijom Jelene Veljače, zapravo predstavlja i funkcionira kao "novo lice rada"; prekarnog rada personificiranog u liku mlade i uspješne poslovne žene. Zaključila sam kako način artikulacije značenja u Veljačinom diskursu pojedinkama otvara mogućnost subjektivacije prvenstveno putem potrošnje (potrošačka ženstvenost) i rada (u kolumnama neproblematično pojmljenog kao emancipacijski moment). Na taj način, reprezentacija žene ostvarena i dostupna Veljačinim narativom pogoduje potrebama kapitalističke akumulacije putem rada i potrošnje.

Budući da sam u ovom radu provela feminističku analizu "ženske kolome", ova analiza u tom smislu nije cjelovita već je fokusirana na odabranu problematiku i predstavlja *moje* čitanje teksta. Interpretacija tako nije "potpuna" niti "točna"; upravo zbog osobnih pretpostavki koje svaki autor unosi u istraživanje, odnosno koje oblikuju istraživački interes ne postoji "točna" ili "netočna" interpretacija teksta. Cilj ovog rada bio je podvrgnuti Veljačinu reprezentaciju žene feminističkoj analizi, te otkriti i analizirati kvalitetu značenja koje Veljačine kolumne ostvaruju i čine dostupnima publici. Preko analize statusa kojeg Veljačina kolumna ima u Jutarnjem listu nastojala sam ukazati na dinamiku (rodne) moći u društvu i kulturi. U radu je analiziran i odnos feminizma i

jugoslavenskog socijalizma, kao i feminizma i kapitalizma pojmljenih kao podloga Veljačinog pisanja te kao elementi koji, artikulirani sa ostalim značenjima, sudjeluju u tvorbi reprezentacije žene. Feministička analiza Veljačine reprezentacije ukazala je na određena značenja upisana u tu reprezentaciju te način na koji su ona povezana sa sadašnjim i prošlim društveno – kulturnim kontekstom. Analiza pozicioniranosti Veljačine kolumne u Jutarnjem listu, kao i analiza tekstualno – vizualne opreme kolumni pokazala je kako se ženska popularna kultura doista (u ovom slučaju i doslovno) nalazi u "ružičastom getu" s tim da je ta getoiziranost rezultat nejednakih odnosa (rodne) moći u društvu koji su kodirani i u polju (popularne) kulture.

Poteškoće s kojima sam se susrela tijekom izrade rada ponajprije se odnose na pomanjkanje literature o području koje sam nazvala "ženske kolumne". Samo u tom pogledu, analiza "ženske kolumne" Jelene Veljače krenula je *ab ovo*. S druge strane, pokazalo se kako je postojeća (obimna) literatura o "ženskim" žanrovima i o odnosu feminizma i popularne kulture korisna i u analizi "ženskih kolumni" te da spoznaje autor(ic)a iz tog područja mogu poslužiti kao alat za analizu ovog konkretnog fenomena. Također, određene poteškoće pojavile su se u trenutku kada sam se, za potrebe razjašnjavanja pojmova poput "kolumne" i smještanja Veljačinih tekstova u domene određenih novinskih žanrova, susrela sa meni posve stranim područjem teorije i klasifikacije novinskih žanrova. Iako se u radu nisam suviše bavila žanrovskim određenjem Veljačinih tekstova, smatram kako je taj dio rada moguće dublje istražiti, pogotovo ako bismo željeli, na drugačiji način negoli što je to učinjeno u ovom radu, propitati odnos Veljačine kolumne i ostalih kategorija u poretku diskursa Jutarnjeg lista.

Budući da sam u ovom radu analizirala samo "žensku kolumnu" Jelene Veljače, mogućnost poopćavanja iznesenih zaključaka je znatno ograničena. Bila bi potrebna daljnja istraživanja kojima bi se provjerilo koliko su zaključci izneseni u ovom radu poopćivi na ostale "ženske kolumne", odnosno da li je moguće govoriti o "ženskim kolumnama" kao još jednom žanru "ženske" popularne kulture. Daljnja bi se istraživanja u tom bi pogledu odnosila na tekstove novinskih kolumni koji tematiziraju privatne i javne aspekte ženskih života s tim da je perspektiva iz koje se navedena tematika obrađuje eksplicitno orodnjena te funkcionira kao "ženska perspektiva".

SUMMARY

This paper presents a feminist analysis of Jelena Veljača's newspaper columns. Jelena Veljača's column, which I call "women's column", is analysed as a narrative of women's popular culture and as a part of Jutarnji list newspapers. The analysis of textual and visual content accompanying Veljača's texts has shown that gender meanings and uneven social distribution of (gender) power are inscribed in the field of popular/media culture and mirrored in the ghettoization of "women's" popular culture. I argue that by means of Veljača's narrative a certain representation of women is reiterated and made available to the public. This representation includes beauty, heterosexuality, consumption, ambition and professional success and functions as interpellation that calls women into discourse by opening subject positions of workers and consumers. Besides meanings of labour and consumption, Veljača's discourse contains elements of aspirational and/or consumer feminism that, articulated with meanings of gender and capitalism, shape Veljača's representation of woman as a new face of (precarious) labour. This paper also comprises a short analysis of the relation between feminism and Yugoslavian socialism, as well as "double mandate" on "women's issues" (the government and non - governmental organisations). I also question the articulations of gender, feminism and capitalism as well as the conditions and possibilities for a feminist response to the pressures of globalisation "from above".

Key words: Jelena Veljača, "women's column", feminism, popular culture, representation, (post)socialism, capitalism

LITERATURA

- Ahmed, S. (2004) *Differences that Matter; Feminist Theory and Postmodernism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barker, C. i Galasiński, D. (2001) *Cultural Studies and Discourse Analysis; A Dialogue on Language and Identity*. London: Sage.
- Biti, V. (2000) *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bonfiglioli, C. (2011) Former East, Former West: post – Socijalist Nostalgia and Feminist Genealogies in Today's Europe, *Гласник Етнографског института САНУ LIX*, ? (1): 115 – 126.
- Dijanić, D. i Niemčić, I. (2004) Pojmovnik ženskih biografija u socijalizmu. U: Dijanić, D. *Ženski biografski leksikon; Sjećanje žena na život u socijalizmu*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Drezgić, R. i Žarkov, D. (2005) Feminističke nevolje s Balkanom, *SOCIOLOGIJA*, XLVII (4): 289 - 306.
- Duda, D. (2002) *Kulturalni studiji; Ishodišta i problemi*. Zagreb: AGM.
- Fraser, N. (2011) Feminizam, kapitalizam i lukavstvo istorije, *Perspektive*, ? (?): 1-11.
- Grbelja, J. i Sapunar, M. (1993) *Novinarstvo – teorija i praksa*. Zagreb: MGC.
- Grdešić, M. (2013) *Cosmopolitika; Kulturalni studiji, feminizam i ženski časopisi*. Zagreb: Disput.
- Hall, S. (2006a) Kodiranje/dekodiranje. U: Duda, D. *Politika teorije; Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Zagreb: Disput.
- Hall, S. (2006b) Kome treba "identitet"? U: Duda, D. *Politika teorije; Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Zagreb: Disput.
- Hall, S. (1989) O postmodernizmu i artikulaciji, *Naše teme*, 33 (9): 2301 – 2316.
- Hromadžić, H. (2008) *Konzumerizam*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Hrženjak, M. (2002) The Bio – Politics of the Body in Women's Magazines. U: Hrženjak, M. *Making Her Up; Women's Magazines in Slovenia*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Johnson, R. (2006) Što su uopće kulturalni studiji?. U: Duda, D. *Politika teorije; Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Zagreb: Disput.
- Jutarnji list, 11. 7.2008.
- Jutarnji list, 9.1.2009.
- Jutarnji list, 13.12.2009.
- Jutarnji list, 12.12.2010.
- Jutarnji list, 13.1.2013.
- Knežević, Đ. (2004) Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj. U: Feldman, A. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Kovačević, A. (2008) Lice i naličje "super – žene". U: Nelević, N. *Žena u medijskom ogledalu*. Podgorica: NVO NOVA Centar za feminističku kulturu.
- Lončarević, K. (2012) Globalizacija, žene i feminizam: globalno sestrinstvo vs. strateško sestrinstvo. U: Zaharijević, A. *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll - Ured u BiH, Fondacija CURE.
- Ljumović, J. (2008) Žena – junakinja ili scenografski element u muzičkoj industriji. U: Nelević, N. *Žena u medijskom ogledalu*. Podgorica: NVO NOVA Centar za feminističku kulturu.
- McRobbie, A. (2009) *The Aftermath of Feminism; Gender, Culture and Social Change*. London: Sage.
- McRobbie, A. (2006) Zašuti i pleši: kultura mladih i mijene modusa ženskosti. U: Duda, D. *Politika teorije; Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Zagreb: Disput.
- Milić, A. (2012) Socijalizam i feminizam – spojevi i razilaženja. U: Vasiljević, L. *Rod i levica*.

- Beograd: Ženski informaciono – dokumentacioni centar (ŽINDOK).
- Mills, S. (2001) *Discourse*. Tylor & Francis e – library.
- Obradović, Đ., Barbarić, T. i Dedić, A. (2013) Stereotipno trojstvo, *Kultura komuniciranja*, ? (2): 34 – 62.
- Obradović, Đ. (2008) Kolumne nisu novinski rod, *MEDIANALI*, 2 (3): 13 – 38.
- Obradović, Đ. (2007) Kvalitativna analiza Roterovih napisa. U: Obradović, Đ. *Djelo novinara Rudimira Roter*. Dubrovnik: Sveučilište u Dubrovniku.
- Papić, Ž. (2012a) Od državnog socijalizma do državnog nacionalizma: Slučaj Srbije iz rodne perspektive. U: Zaharijević, A., Ivanović, Z. i Duhaček, D. *Žarana Papić. Tekstovi 1977 – 2002*. Beograd: Centar za studije roda i politike, Rekonstrukcija, Ženski fond, Žene u crnom.
- Papić, Ž. (2012b) Žene u Srbiji: postkomunizam, rat i nacionalističke mutacije U: Zaharijević, A., Ivanović, Z. i Duhaček, D. *Žarana Papić. Tekstovi 1977 – 2002*. Beograd: Centar za studije roda i politike, Rekonstrukcija, Ženski fond, Žene u crnom.
- Popović – Volarić, J. (2012) *Tatine curice*, Zagreb: Profil.
- Power, N. (2009) *One – Dimensional Woman*. Winchester UK i Washington USA: Zero Books.
- Stanić, D. (2004) Krugovi participacije žena u politici. U: Dijanić, D. *Ženski biografski leksikon; Sjećanje žena na život u socijalizmu*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Sivrić, M. (2013) Glasovi u ženskim časopisima, *Kultura komuniciranja*, ? (2): 96 – 115.
- Van Dijk, T. (2000) *Ideology and Discourse; A Multidisciplinary Introduction*, Barcelona: Pompeu Fabra University
- Veljača, Jelena (2009) *Mama vam je cijelo vrijeme lagala*, Zagreb: Profil.
- Zaharijević, A. (2012) Postajenje feministkinjom; Predgovor četvrtom izdanju *Neko je rekao feminizam?* U: Zaharijević, A. *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll - Ured u BiH, Fondacija CURE.
- Zlata, A. (2008) Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti, *Zagrebačka slavistička škola*.
http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/Zlata_Predfeminizam.pdf
 (13.6.2014.)
- (14.2.2013.) *Medijska scena; 24 sata i nadalje najtiražniji, Večernji i Jutarnji vode mrtvu utrku*.
<http://www.hnd.hr/hr/newslist/show/66590/> (16.6.2014.)